

006

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA :
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI :
VÁRI ALBERT

TARTALOM:	Lap
Jóltevők emlékünnepe a cluji unitárius kollegiumban:	101
I. <i>Dr. Boros György</i> : Megnyitó.	101
II. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : Ferencz József hagyománya. (Emlékbeszéd.)	103
III. <i>Gálffy Zsigmond</i> : Bezáró szavak.	114
<i>Hall Alfréd</i> : A Szabadelvű, Vallásos, Nemzetközi Egyesület elnökének szózata az egyesület tagjaihoz. (Fordította : E. A.)	115
<i>Dr. Iván László</i> : Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.	117
<i>Dr. Varga Béla</i> : Vallásos mozgalmak Németországban.	133
Pályázati hirdetés	140
Irodalom	141
Különfélik	142

LXVII. ÉVF.

1 9 3 5.

3. FÜZET.

Tipografie „Orient” Cluj Str. Iuliu Maniu 8.

Cenzura!

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű keresztény-
ség szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus
magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai
közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek
is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más
szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szem-
pontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat,
értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat
s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel;
az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figye-
lemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert
tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyar-
országon 8 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg
Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka
címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küld-
jük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVII. ÉVF.

1935. MÁJUS—JUNIUS

3. FÜZET

Jóltevők emlékűnepe a cluji unitárius kollegiumban.

A cluji kollegium előjárósága és ifjúsága szépen sikerült jóltevők emlékűnepélyt rendezett május 26-án a disztermet zsufolásig megtöltött közönség jelenlétében. Ez alkalommal az egyház és iskola kiemelkedő szellemi jóltevőjéről *Ferencz József* néhai, nagynevű püspökünkről történt kegyeletes megemlékezés, akinek születése 100-ik évfordulója folyó évi augusztus 9-én lesz. Az ünnepélyen a teol. akadémiái és a gimn. ifjuság ének- és zeneszámai, a Nagy Zoltán IV. éves teológus és Székely Gyula VII. g. o. tanuló szavalata mellett az alábbi hálás megemlékezésből fakadó beszédek hangzottak el:

I. Megnyitó.

— Ferencz József püspök születésének százéves fordulója emlékűnepén. —

Mondotta: **Dr. Boros György** püspök.

1848-ban, midőn a magyar szabadságharc megkezdődött, egy 13 éves gyermek-ifju jelentkezett irodai munkára, mert tanuló társai, a nagy diákok, bevonultak katonának és az iskolai évet nem lehetett megnyitni.

1859-ben, midőn az olasz szabadságharc kitörőben volt, egy 23 éves teológus ifju Londonból gyors iramban hazasietett Clujra, hogy papi és tanári állását elfoglalja.

1921-ben, midőn a trianoni békeszerződést aláírták, a 86 éves unitárius püspök, Clujon a román királyi megbízott kezébe letette a hűségsküt.

E három esemény szereplője ugyanaz a személy: Ferencz József volt, kinek emlékét és életképét felújítani gyültünk ebbe a diszterembe, hol unitárius jeleseink és jóltevőink aranyozott relief szoborosozata János Zsigmondtól és Dávid Ferencztől kiindulva, Ferencz Józseffel fejeződik be.

Az, aki ilyen korszakok megkezdésében részt vett, lebonyolításának tanuja és közreműködője volt, méltányolni tudta azt is, a mi jót és szépet kínált föl neki egy 93 évre terjedő élet. Ha sokszor érte csalódás, ha panaszra sőt könnyhullatásra is volt oka, ért boldog és dicsőséges esztendőket is. Hiszen a magyar alkotmány helyreállása, egyházának a többi egyházakkal egyenlő elbánásban részesülése, iskoláink jóltevőinek hosszú sorozata, e kollégium és a kereszturi főgimnázium díszes épületének fölemelése, a milliós Berde Mózsza alapítványok törvényes elismerése, mind az ő szeme előtt és közreműködésével ment végbe.

Hosszu papsága és püspöksége alatt az 1868 évi tordai első nagy zsinat, az 1879 évi Dávid Ferenc mártirhalála emlékünnepe, 1910-ben a nagy reformátor születésének 400-ik évfordulója, ezek az országos, sőt külföldi vonatkozásban is, mérhetetlen értékű események, mind az ő vezérlete alatt és szónoki dicsőségének állandó fokozásával zajlottak le.

Rendkívül kedves és megnyerő egyénisége nemcsak a hazában, hanem a külföldről idesereglett hitrokonok között is szeretetet, tiszteletet és megbecsülést vivott ki számára s mind ezekből egyenlő mértékben részesült egyháza is. Elvitathatlan, hogy 1868-tól 1910-ig olyan virágzó korszaka volt az unitárius egyházi és iskolai életnek, melyhez hasonló csak az a néhány esztendő volt, melyet Dávid Ferenc a János Zsigmond király fejedelmi védelme és jóakarata mellett fejtett ki jeles kortársaival együtt. Ferencz Józsefet az a szerencse is kebelén hordozta, hogy számos kitűnő munkatárs állott mellette az egyházban, az iskolában és az irodalomban.

Talán az unitárius irodalomnak köszönhetett legtöbbet. A „Keresztény Magvető“, Kriza, Nagy Lajos, Kovács Antal és a Ferencz József nyugodt és komoly szerkesztése alatt, olyan bástyája lett az unitárius egyháznak, olyan terjesztője a vallásos szabadelvű gondolkozásnak, olyan forrása az unitárius egyháztörténelemnek, amely tudott teremteni közvéleményt, tudott nevelni új írói gárdát, amely továbbfolytatta a megkezdett munkát.

Ferencz József emlékének kedvezve, föl kell említenem Jakab Elekét, ezt az izzó-parázs unitáriust, aki az ő hatalmas tudásával, óriás írói készségével és Ferencz József iránt érzett baráti tiszteletével ott állott mellette s nemcsak azzal sietett szolgálatára püspökének, hogy megírta a Dávid Ferenc életét és csodás munkásságát,

hanem azzal is, hogy lelkes és lelkesítő hatásával előkészítette Ferencz József életének egyik legszebb emlékét a budapesti unitárius egyház megalapítását és virágzóvátételét.

1860-tól 1928-ig 68 esztendő telt el. E rengeteg nagy idő egy ember munkás és munkabíró életében számos alkalmat kínált Ferencz Józsefnek s ő nem mulasztotta el azt, amivel egyházának jót tehetett. Tehát nemcsak a hosszú idő, hanem az állandó tevékenység és töprengés méltóvá tették minden unitárius hálás tiszteletére.

Örvendek, hogy én, aki 48 esztendő alatt nemcsak, mint tanítvány, hanem mint munkatárs is állandóan közelében és mellette lehettem, részt vehetek hódolatommal ezen az emlékűnnepen, melyet van szerencsém megnyitni.

II. Ferencz József hagyománya.

— Emlékbeszéd. —

Felolvasta: **Dr. Gál Kelemen** kollégiumi f. ü. gondnok.

Augusztus 9-én száz esztendeje lesz, hogy született az, akinek emlékezetét megünnepelni összegyűltünk. De nem ez az alkalmi ok volt elhatározó az emlékűnnepély megrendezésénél. Hanem az a nagyértékű és áldásos tevékenység, melyet Ferencz József egy hosszú élet éjt- napot egygyétevő, állandó és fáradhatatlan munkásságával! — szakadatlanul egyháza sorsáért aggódva — kifejtett s nemes példamutatásával nekünk mindnyájunknak áldott örökségül hagyott. Ferencz József 93 évre terjedő hosszú életéből a gyermek- és ifjúkor 20 esztendejét kivéve, a többi a köz áldozatos szolgálatára volt szentelve. Élete annyira szervesen kapcsolódik bele egyházunk utolsó háromnegyedszázados történelmébe, hogy sem életének történetét egyházunk történelme nélkül, sem egyháztörténelmünket az ő élete története nélkül megírni nem lehet. Ez pedig olyan nagy feladat, melynek megoldására egy emlékűnnepély keretei nem alkalmasak. Ez majd a történetíró feladata lesz. Kifáradhatatlanul éber figyelme, állandó gondja egyházunk politikai, vallásos és kulturális, szellemi és anyagi ügyeire egyaránt kiterjed s nincs egyházunk utolsó háromnegyedszázados történelmének egyetlen jelentősebb mozzanata sem, melynél mint bölcs vezető és irányító, mint kezdeményező és irányt mutató ne volna ott a munkások, az élen haladók között.

Nem akarom most ezt a nemesen megfutott és felemelő hatásokat sugárzó szép életpályát sokirányú munkásságával megrajzolni. Csak egyetlen irányát szeretném hallgatóim lelke elé vetíteni; azt, amely hozzánk, az iskolához legközelebbi vonatkozásban van, azt, amelynek eredménye az unitárius lélek kiformalása, az unitárius öntudat felkeltése. Ferencz József lelki alkatát szeretném megrajzolni úgy, amint írásaiban, beszédjeiben és könyveiben megnyilatkozik. Ez a kép, ha sikerülni fog, azt is megmondja: hogy ki volt nekünk Ferencz József s milyen viszonyban áll Dávid Ferenchez. Ferencz József 1855 július 5-én érettségi vizsgálatot tett s pontosan két hónap múlva, szeptember 5-én már felszentelt pap volt. Amint e két adatból látszik, az egyházi közéletbe való belépése egészen rendkívüli körülmények között történt. Az osztrák abszolutizmus akkor szorongatta kollegiumunkat, melynek csak 4 tanára volt, hogy a tanárok számát 12-re emelje, mert ellenkező esetben elveszti nyilvánossági jogát. Ferencz József az egyháznak ezt az intézkedését Emlekeiben egyenesen „törvénytelennek“ mondja, melyet azonban igazol a *suprema lex reipublicae*: az egyház léte. Mint publikus preceptor működik ezután addig, míg Pap Mózes és Nagy Lajos külföldről hazajönek. 1857-ben pedig Buzogánnyal együtt külföldre mennek s Berlinben és Göttingenben folytatja tanulmányait, majd Párizson át Angliába s a Britt- és külföldi unitárius társulat évi közgyűlésén vannak jelen, mint első kapcsolai annak az áldásos összeköttetésnek, amely akkor létesült s melynek szellemi és anyagi áldásait azóta a mai napig annyiszor élveztük. Külföldi tanulmányútjáról hazaérkezve megnyílik a tér az ő gazdag szellemi adottságai kifejtésére. Közéleti pályájának kezdete oly korba esik, melyben a magyarság nemzeti létében lelke mélyéig sérítve dacos lélekkel magára kényszerített némaságban várja egy jobb jövő hajnalhasadását. A magyarság magára erőltetett passzivitása után a viszonyok változtával egy olyan erőtől duzzadó, teremtő és alkotó munka korszaka következik, amely Ferencz Józsefet gazdag lelki alkata teljes virágjában, kibontakozó képességei teljes kifejlésében találja. A hosszú sötétség után 1867-ben bekövetkezett „a nagy magyar hajnalhasadás, mely után olyan fényesség lett az országban, hogy az egész világ szeme odabámult“. Ránk unitáriusokra nézve ez a „nagy magyar hajnalhasadás“ kettős jelentőségű: nemcsak nemzeti létünkben szabadultunk fel, hanem vallási öntudatunkban is. Amint a XVI. században a vallási

reformok emelték fel és nemesítették meg a politikai kormányzás szellemét, úgy most a reformkorszak és a XIX. század politikai reformeszméi Magyarországon is útat nyitottak az unitárius vallás szabadelvű eszméinek, melyeket a törvényhozás minden feltétel nélkül bevett vallásnak nyilvánított. Nemsokára papi-tanári állomása elfoglalása után enyhülni kezdett a politikai nyomás. A számban megszorodott s megifjodott tanári kar nagy reményekre ajzottan megalapítja a „Keresztény Magvetőt“, melynek bölcsőjénél egyik bábája, később egyik „támasza“ volt, néhány évig szerkesztője, mialatt az addig bizonytalan időközökben megjelenő folyóiratból negyedéves folyóiratot csinált s azóta egészen haláláig állandóan hű írója, munkatársa, barátja, olvasója és támogatója. A fiatal pap-tanárnak irodalmi munkássága és már kezdettől feltűnést keltő szószéki szolgálata, színvonalon álló műveltsége volt az oka annak, hogy a nagynevű költő püspök halála után 1876-ban püspöknek választották.

Ez a választás sok fájdalmat szerzett neki, mert elfordította tőle ellenjelöltje barátságát és ragaszkodását s tanártársai egy részének bizalmát és szeretetét. A mi szempontunkból azonban más változást is hozott. Az új állás gondjai és ezerféle teendői figyelmét a keresztény vallásos szabadelvűség terjesztésétől az egyház-kormányzás kérdései felé terelték s az a nagy reményekre jogosító irodalmi munka, melyet másfél évtizeden át kifejtett, most szükségképen meglassudott és más irányokba terelődött.

Az emberek lelki élete három irányban nyilvánul: az értelem, érzelem és akarat irányában. E három irányú működés összhangja, egymáshoz való aránya határozza meg a személyiség szellemi alkátát. Az értelem kiemelkedő túlsúlya adja a gondolkodó embert, az akaraté a cselekvő embert, az érzelem aránytalan helyfoglalása az elmélkedő, passzív tendenciájú rajongó tipust. Ferencz József lelki alkátát az értelem és akarat túlsúlya és kidomborodása határozza meg. Csodálatosan tiszta gondolatai beszédeiben és írásaiban, meg gondolt, bölcs ítéletei az egyház kormányzásában, akaratának érvényesítése az ellenkező véleményűekkel szemben is — tanuskodnak, hogy egész valóját az értelem és akarat uralta. Akarati élete az egyház-kormányzásban nyilvánul. Ezzel nem foglalkozom. Az elméleti ember, a gondolkodó, a teológus képét szeretném hallgatóim elé vetíteni.

Már első megjelent beszédjének címe: *Világosság és ho-*

mály (Keresztény Magvető, 1861.) igazolja ezt. Legnagyobb emberi erény: *megismerni* magunkat, *tisztában* lenni életelveinkkel s *szilárdan* megállani azok mellett; de ingadozni gondolkodásunkban a jellem gyengesége; kardoskodni valami mellett, mit ítélő tehetségünk nem helyesel, erkölcsi rosszaság. A felvilágosodás — a lélek egészsége. Sehol sincs annyira szükségünk a világosságra, mint épen a vallásnál. Az igaz vallásosságnak szükséges feltétele a világosság. Keressük ezt, „ha mindjárt kissé csiklandoztatja is szemünket a szokatlan fény“. „Világos értelem, tiszta hit és az ezekből kifejtett vallás legerősebb bizonyítéka emberi méltóságunk érzetének“. Ezek első beszédjének vezető gondolatai. A 26 éves fiatal embernek egész életreszóló programja, melytől hosszú életén át soha egy pillanatra el nem távozott, melyhez soha hűtlen nem lett. Két évvel később erős meggyőződéssel hirdeti, hogy a pünkösti történetben, az apostolok soknyelvű beszédében nincs semmi érthetetlen és kimagyarázhatatlan; mert — úgy mond —, „amíg valaminek értelmes magyarázatát adhatom, addig sohasem folyomodom a csodák kényelmes sátra alá, ügyvédül kérni fel magamnak a vak hitet.“

De néhány évvel később (A vallás alapelvei, Keresztény Magvető, 1869.) már gazdagodott, már több rétegűvé lett szellemi alkata, mert azt mondja: a vallás fundamentuma ugyan az értelem..., „de a pusztá értelmén soha vallás fel nem épülhet“, a száraz tudás ki nem elégít, mert a vallásnak nemcsak értelmünket kell foglalkoztatnia, hanem szívünket is ki kell elégítenie. Milyen kár, hogy ezt a lelke mélyén feltalált érceret bővebben ki nem aknázza! És milyen boldog, hogy 1868-ban a háromszázados tordai zsinaton (A hit és lelkiismeret szabadsága, Kolozsvár, 1868.) aggodalom nélkül szabadon hirdetheti a hit és lelkiismeret szabadságát, amelyért az unitárius gondolat első martirja börtönhalált halt. „Boldog Isten, mekkora változás!“ Ma nem vagyunk hitcikkhez kötve, mert nem az a fő, hogy az ember mit hiszen, hanem hogy mit cselekszik. És minő boldogság és megnyugvás tudni azt, hogy az unitárius gondolat „a világ szabadelvű közvéleményének szent palladiuma alatt“ van. Milyen boldogító hirdetni, hogy a „mívelt ember maga határoz élete, hite és meggyőződése felett“, mert „a vallás lelkét nem lehet hitcikkelyekkel és a szentatyák tételeivel megbéközni“. Aki azon töri fejét, hogy olyan hitformát találjon, melyen mindenki meg-

nyugodjék „az a természet ellen küzd, amely két fűszálat sem terem egymáshoz mindenben hasonlót“. És végül felteszi a kérdést: ha a hit és lelkiismeret minden iga és tekintély nyomása alól felszabadul, mi sors vár a mi vallásunkra? Ha addig alkotott hitcikkeinket a tökély netovábbjának tekintjük s a szabad vizsgálódás frissítő levegőjétől elzárjuk, akkor az idő előbb-utóbb régiséggyűjteményei közé teszi az unitárizmust is... Mert amely vallás megszűnt fejlődni, megszűnt élni is... De ha a korszellemmel együtt halad és képes az emberi szellem új igazságait felvenni, azokkal regenerálódni s így a hívek lelki üdvét szolgálni, akkor „*az unitárizmusnak* — s ki merem mondani, hogy leginkább annak — *örökre biztosítva van jövője*“. A jelen kor mindent reformáló szelleme nemcsak hogy nem támadja az unitárizmust, hanem ellenkezőleg a tudományos vizsgálás és kutatás mindenekben igazolja. Ezért hirdeti, hogy „*az unitárizmusnak nagy jövője van*“. A diadal órája közeledik. „Eszménk a mívelt emberiség eszméje, *vallásunk a fejlődő ész és a jövő vallása*“.

Az utolsó mondatot szószerint idéztem. Ebben a társaságban az a tudat van elterjedve, hogy „*az unitárius vallás a jövő vallása*“ profeciája Brassaitól származik. Ime Ferencz József 1868-ban hirdette ezt a Dávid Ferenc első püspökünk emlékezetére szentelt zsinaton, Brassai 15 esztendővel később egy Dávid Ferenc-Egyleti felolvasásában. Állapítsuk ezt meg a történelmi igazság kedvéért.

Ezzel a feltétele nélküli vallásos szabadelvűség szellemével felvértezve állott vitát az Egyházi reformegylet alakulásában Szász Domokossal. A gondolatot 1870-ben Kovács Albert vetette fel. A vallás iránt való közönyösség tapasztalása indította e lépésre. A közönyösség okát abban látják, hogy a vallás nem tartott lépést a tudomány haladásával s összeütközésbe került a józan okosság és szellem vívmányaival. Szász Domokos két okból nem helyesli a felvetett gondolatot: mert nem csináltak új konfessziót és felekezetiellen egyletet akarnak. Ferencz Józsefnek kapóra jött ez a kérdés. „Lejárt az az idő, mikor az emberek idvességüket konfesszióhoz kötötték. Az egyház vagy enged az új szellemáramlatnak s ezzel koronként megifjodik, vagy kínai fallal zárkózik el minden új eszmétől s ezzel örökös helytállásra kárhoztatja magát.“ Szász Domokosnak azzal a felfogásával szemben, hogy a hit kérdéseiről zsinaton kívül még gondolkozni sem lehet, mély meggyőződéssel hirdeti és

vitatja, hogy a hit és meggyőződés egyéni jog és nem egyház-hatósági, „amely épen ilyen kérdésekben nem ismer más hatóságot, mint saját lelkiismerete ítélő székét“. Országos törvényeket, egyházi közigazgatási és fegyelmi szabályokat képviselő útján lehet hozni, de hitcikkeket nem. „Én e téren — mondja Ferencz József — a képviseltetés elvét el nem ismerem“. Hogy mennyi adót fizessek, mikor álljak sorozás alá, hány éves koromban házasodhatom meg, ezt az állam nekem megszabhatja; valamint egyházam is követelhet tőlem egyházi adót, meghatározhatja a papválasztás módját, figyelemmel kísérheti erkölcsi életem nyilvánulásait; de hogy hány istent higgyek, miként imádkozzam, minő meggyőződéssel vegyem az úrvacsorát, azt nekem semminemű zsinat meg nem rendelheti.“

Hogy milyen lényegbevágóan mély elvi ellentét volt Szász Domokos és Ferencz József felfogása között, mutatja az, hogy Szász Domokos Ferencz Józsefet utópia lovagjának, néplázító demagógnak, Don Quixottenak nevezte. De ez Ferencz Józsefet nem érintette. Ment a maga útján s a konfesszióknak csak történelmi értékét ismerte el. „Engedély-leveleknek“ tartotta, melyek mellett ez vagy amaz egyház az államban létjogot nyert, melyekre a hivek lelki szükségeinek táplálására és kielégítésére nincs szükség. Az idő eljárt felettük. És a vitát azzal zárja be: „Az idő majd ítélni fog mindkettőnk felett.“

Ebben a vitában Ferencz József képviseli lelke mélyéig ható rendíthetetlen meggyőződéssel a Dávid Ferenc s ezzel az igazi protestantizmus álláspontját. Mert Szász Domokos felfogása, mely a Reformegyletbe való belépés *conditio sine qua non* jaként konfesszió zsinaton való elkészítését írja elé előfeltételül, a protestantizmusnak épen az alapevét, lelkét, a szabad vizsgálódás jogát támadja meg. Maga a jézusi parancs: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes, indítja a protestantizmust a reformáció irányába. „Ne azon csodálkozzunk hát, hogy változunk, hanem inkább azon, hogy oly hosszú ideig kellett várnunk, midőn vallási meggyőződéséért az embert többé nem ítélik el; az *excommunicatio* elvesztette sújtó erejét s az emberek nem pirulnak el, hogy ma más a fogalmuk Istenről, Krisztusról, szentlélekről, mint 300 évvel ezelőtt.“ Higyje el Szász Domokos, „hogyha nem akarjuk is, mégis kölcsönösen reformáljuk egymást“. A ref. egyház szabadabb szelleme látatlanul is reformálja a kath. egyházat s mindkettőre nem csekély mértékben foly be az

unitárius egyház még szabadabb gondolkodásmódja“. S ha ezt Ferencz Józsefnek nem hinné el Szász Domokos szelleme, higgye el a Dunamelléki ref. egyház aranyszájú és asztéta-lelkű püspökének, Ravasz Lászlónak, aki felekezeti korláton felülemelkedve nyílt őszinteséggel vallja, hogy minden erdélyi magyar emberben, bármilyen felekezetű is, van valami az unitárizmusból.

Ez a megalkuvás nélküli szabadelvűség vezette abban a harcban, mely a Protestáns Irodalmi Társaság megalakulását megelőzte. Az ügy a szabadelvűség jegyében indult. De egyszerre megszólalt Debreczen, hogy az unitáriusok nem lehetnek tagjai. Megindult az egyházi lapokban a vitatkozás, kapacitálás pro és contra. Felszólalt maga Tisza miniszterelnök is, a Dunántuli ref. egyházkerület főgondnoka. „A protestántizmus szelleme nem ismeri a kizárólagosságot“, mondotta ő s a közgyűlés imponáló többsége elvetette az unitáriusokat kizáró indítványt. A protestantizmus elve meg volt mentve. Debreczen vert hadseregként vonult el a csatátérről. De nem hagyta annyiban a dolgot. Nyilatkozatot adott közre, amely szétszakadással fenyegette a küzdő árnyalatokat. 1888 dec. 18-ra összehívott alakuló közgyűlés zavarban volt, mert Masznyik az ág. ev. nevében is ellene nyilatkozott a debreceniek törekvésének. Ferencz József látva a helyzetet, bejelentette a társaságból való kilépését. A helyzet meg volt mentve. A közgyűlés — őszinteség és nyíltság nélkül — két úrnak kívánt szolgálni: a liberálizmusnak és orthodoxlának. Kifejezetten nem merte kizárni az unitáriusokat, tehát a protestantizmus elvi alapja sértetlen maradt. De Debreczen is elérte célját, mert az unitáriusok kimaradtak.

Ez a feltétlen vallási szabadelvűség volt az a bölcső, amelyben kátéja 1864-ben megszületett. Hogy ennek a káténak igazi helyét és jelentőségét az unitárius hitelvek történelmi kifejlődésében megértsük, kissé távolról kell kezdenünk fejtegetésünket. Dávid Ferenc börtönhalált halt azért, mert hirdette, hogy Jézus nem Isten és nem kell őt imádnunk és istentisztelettel illetnünk. A dézsi egyesség fejtés és jószágvesztés terhe alatt parancsolta ránk Krisztus imádását és vallásos könyveinkre nézve a cenzurát írta elé. Ettől kezdve összes kátéink és konfesszióink tartalmazzák a Krisztus-imádás tanát azal a figyelmeztetéssel, hogy aki pedig mindezeket nem hiszi és nem vallja, az nem tarthatja magát igazi unitáriusnak. Csak a XIX. század közepe fölé kezd derülni felettünk az ég. 1845-ben meg-

jelenik Krizának egy angolból fordított, helyesebben: dolgozott kis kátéja, melyben nyoma sincs a teológusok léleknélküli szörszálhasogatásainak, hanem ezzel a jézusi intelligenciával kezdődik: engedjétek hozzám jöni a kisdedeket, mert ilyeneké a mennyeknek országa. De ez a káté kis gyermekek részére készült, mely a vallásos nevelésnek csak a legalsó, legegyszerűbb alapjait rakta le. S még 1854-ben is megjelent az egyház imprimaturjával Koncz Boldizsár kátéja, amely parancsolja, hogy a Krisztust istentisztelettel kell imádni.

1853-ban a főhatóság újra elrendelte a konfirmációi vallás-tanítást — ennek a káténak alapján. 10 év múlva 1864-ben, mint első önálló műve megjelenik Ferencz József kátéja. Ezt a kátét mindnyájan ismerjük, mindnyájan ebből nyertük unitárius öntudatunkat. Ez a káté korszakos fordulatot alkot az unitárius hitelvek történeti fejlődésében, olyan korszakot, hogy a század első felében merőben mást jelentett unitáriusnak lenni, mint a másodikban. A dolgot ott kezdték, — amint Emlékeiben írja — hogy a Krisztus személyéhez írt s a Magvető számára küldött imákat nem adták ki. Kátéjában pedig elkövette „azt a csendes és minden rázkódás nélküli reformot“, hogy a Krisztus imádságát egészen észrevétlenül kihagyta belőle. Maga megvallja 1912-ben a 12-ik kiadás alkalmával maga számára papírra vetett soraiban, hogy kátéjának két pontjára büszke: egyik a hiszekegy, amit a régivel szemben kihagyásokkal szövegezett s így megkönnyítette Pontius Pilatusnak kényelmetlen helyzetét, aki váltig csodálkozott, hogy hogy kerülhetett a kredóba. A másik: hogy kihagyta a Krisztus imádságát és segítségül hívását. Az elsőre azt jegyzi meg: Még most is csodálkozom érte, hogy hogy mertem én azt megtenni s hogy nem ütöttek rá ezért a kezemre. A másodikért azonban megkapta a megróvást Kovács Istvántól, aki azt mondta neki, hogy a Dávid Ferenc bűnébe esett s ép úgy elítélhetnék, mint őt. De hogy e „merészségeért“ valami félelem élt még a lelkében, mutatja az a felelet, melyet a szemrehányásra adott: Igaz, hogy nem vettem be Krisztus imádságát és segítségül hívását; de mutassa meg nekem, hogy hol van abban tanítva, hogy a Krisztust nem kell imádni. Ez a csendes és zajtalan reform a „kibúvó ajtó“ ama rendszere, melyet Jakab Elek Szent Ábrahám-nál megállapított s melyet nem kifogá-

solhat senki, aki a mi vallásos eszméink és hitelveink fejlődését a történelmen keresztül nézi.

1912-ben mondja, hogy jobbat írni ma sem tudna. Pedig hallotta, hogy vannak papjaink között, akik elavúlnak tekintik s azon gondolkodnak, hogy egy jobbat kellene írni, amely inkább megfelel a mai felvilágosult és szabadabb gondolkodásmódnak. Ő e felfogással szemben állítja, hogy a jegyzetekben a legnehezebb kérdéseknek is olyan magyarázatot adott, hogy azokkal a mai ember is meg lehet elégedve, „ha nem akarja maga alól kirugni a kereszténység alapjait“. Mindenesetre tény az, hogy a Krisztus imádása és segítségül hívása, melyért Dávid Ferenc megszenvedett, ma észrevétlenül eltűnt hitrendszerünkéből, nemcsak, hanem egyházunk szépen ráhelyezkedett Dávid Ferenc álláspontjára ebben a hittételben. Ezzel a 23-ik unitárius püspök igazságot szolgáltatott az első, az egyházalapító nagy szellemének. Ezt mívelte 1868-ban is Tordán tartott zsinati beszédjében. Az ő emlékezetének akart oszlopot állítani, midőn nevére egy alapítvány létesítését indítványozta s hosszú évek során gondos munkával és lelkes buzdításaival a mi anyagi erőnkhez mérten jelentékeny összeget gyűjtött, melyről kortársai (Buzogány, Jakab Elek) úgy voltak meggyőződve, hogy „az unitáriusoknak háromszázados tartozása“. Úgy és olyannak volt gondolva, mint a németországi Gusztáv Adolf-alap s hogy nem azzá lett, az nem a buzgóságon és a kegyelet hiányán, hanem hiveink anyagi helyzetén mulott. Az 1910. évi Emlékzsínaton a dévai várromok között Isten szabad ege alatt, hol hallani vélte a szavakat: old le a te sarúdat, mert a hely, melyen állasz, szent hely, boldogan ad hálát az Istennek, hogy Dávid Ferenc feltámasztásánál szólhatta az ő eszméit. S hogy ez eszmék vallóit és követőit „rokonszenvével, támogatásával, tiszteletével veszi körül a mívelt világ, az az új idők jele, egy soha el nem muló új életnek kezdete“. Mózesként a Nebo hegyén áll és köszöni Istennek, „hogy az ő segítségével népét az ígéret földére elvezetni sikerült“. Tudja magáról s igényli is részét abból a történelmi igazságszolgáltatásból, mely Dávid Ferenc nagy szellemét megdicsőítette, mert boldog annak tudatában, hogy „1868-ban Tordán ő gyűjtötte az első mécses ismeretlen sírján“. És öröme és boldogsága csaknem korlátlan, mikor a dévai várromok között a résztvevő más egyházak híveire és nagyszámú angol, amerikai tisztelettevőkre tekintve meg-

állapítja, hogy „végre sikerült elérnünk azt, hogy *nemcsak mi, hanem velünk együtt más egyházak is* igazságot szolgáltatottak az ő nagy szellemének“. Ferencz József annyira feltétlen híve a vallásos szabadelvűségnek, hogy nem a Dávid Ferenc által felismert s általunk elfogadott egyik vagy másik igazság előtt hódol, hanem Dávid Ferencnek „az igazságkeresésben meg nem alkuvó, fáradhatatlan szelleme“ előtt. Mert azokat „túlszárnyalhatja a jövő kor, mintahogy mi is nem egyet túlszárnyaltunk már azokból, amelyekhez Dávid Ferenc még szívósan ragaszkodott“. És végtelenül boldog, hogy Dávid Ferenc jóslata teljesült: az igazságot útjában semmi hatalom fel nem tartóztathatja.

Ferencz Józsefnek megadatott a sorstól, ami 22 elődje közül egyedül Enyedi Györgynek, hogy az egész mívelt világ nyilvánossága előtt nyíltan hirdethette az egyházalapító reformátor elveit, kinek hívei 300 esztendőn keresztül nem vallhatták nyíltan azt, amit szívökbe mélyen elzárva hittek.

Ferencz József, mikor Szász Domokossal szemben vitatta, hogy a hitvallás egyéni és nem egyházhatósági jog, akkor a protestantizmusnak legmélyebb és legalapvetőbb elvét vette védelmébe. A lelkiismereti szabadság, a vallási autonomia elvileg tisztán áll, minden kétségen felül, ma már senkitől kétségbe nem vonva: elvi jelentősége teljes, korlátlan és fogyatkozás nélküli. Azonban mindjárt kérdéssé válik ott és akkor, ahol az elv az élet valóságába és gyakorlatába lép. Miért? Mert az egyén szabadságának érvényesülésével egyenes arányban halad az egyház atomizálódása s vesznek el a vallásos együttérzés és közös törekvés és cselekvés lehetőségei. Ez azt jelenti, hogy a protestantizmus lényegéből szűkségképen foly a szétesés, a szektáskodás, a tömegeket mozgató közös gondolkodás, érzés és akarat hiánya s így legnagyobb értéke lesz okozója gyöngeségének. Ott áll előttünk példaképen a hitelvekben és egyházi fegyelemben erős kormányt tartó, minden engedékenységtől elzárkozó katolikus egyház. A Szász Domokos és Ferencz József vitakérdése a gyakorlatban ma sincs eldöntve. Az 1926. évi stockholmi kongresszus tiszteletben tartja az egyéni meggyőződés szabadságát, de szeretné életrehozni az egységet a sokféleségben. Két évvel később a lausanne-i kongresszus már az egységet hangsúlyozza s közös hiszekegyet fogalmaz. Az „unitarizmus az egyén vallása“ címen a lelkészegyesületben elhangzott fel-

olvasás nagy vitát indít meg, melyhez hozzászólanak pro és kontra papok és tanárok, sőt világiak is. És pedig többnyire a korlátok nélküli, feltétlen szabadelvűség szellemében. És akkor egy világi vezető ember (Bedő Albert) áll elé, mint annak idején Kovács István s kéri a püspököt, hogy vessen gátat e végeszakadatlan szenvedélyes vitatkozásnak, mely egyházunk törvényes alapját és létét fenyegeti. Ferencz József úgy járt, mint a Goethe bűvészinasa: a felidézett szellemeket nem tudta megfékezni. És aki a 70-es évek elején merészen hirdette az igazságkeresésben a meg nem alkuvás és vitatta, hogy a hitvallás egyéni és nem egyházhatósági jog, most azt feleli a budapesti eklézsia gondnokának, nyugodjék meg, mert a vitát állandóan figyeli és nem engedi meg, hogy zsinat nélkül papok egyéni felfogásuk szerint hitcikkekét reformálhassanak, ünnepeket eltörölhessenek.

Hol van ebben a nehéz kérdésben az igazság? A protestantizmusnak lényege, lelke a szabad vizsgálódás s az ebben gyökerező individuálizmus joga. Tehát küzdenie kell ezért; de egyben ennek túltengése ellen is; tehát egyszerre mellette és ellene. Mi nyit szabad utat ebből a súlyos dilemmából? Annak nemcsak megismerése, hanem megvallása és vállalása is, hogy minden individuálizmusnak a legnagyobb és legmélyebb felelősséggel kell párosulnia. Minden túlkapás és szélsőség ellen megvéd lelkiismeretünk, ha titokzatos mélyeit a keresztény unitárius reformáció eszméi, hit- és egyházfenntartó elődeink szelleme telíti és táplálja. Az unitárius individuálizmusnak alázatosan fejet kell hajtania „a közösségnek multunkban gyökerező és jövőnket is biztosító nagy és szent érdekei előtt”.¹

Ezt tanultuk Ferencz Józseftől, ez az ő nagy hagyománya számunkra, ezért nagy jóltevője Ő nemcsak ennek a kollégiumnak, hanem a ma élő egész unitárius vallásközönségnek.

Áldott legyen örökre emlékezete!

¹ Varga Béla: Unitarizmus és individuálizmus, Keresztény Magvető, 1932., 119.

III. Bezáró szavak.

Elmondotta : **Gálffy Zsigmond** kollegiumi igazgató.

Hét éve mult ez év február havának 22-én, hogy a nagy temetés lefolyt. A test elpihent, atomjai azóta összevegyültek az anyaföld porával, de a halhataltanság fényével és dicsőségével ragyogó lélek nem távozott el közülünk soha egy pillanatra sem. Itt volt mindig, itt van most is és itt lesz mindörökké, mint faji és egyháztársadalmi életünk bírása, a csüggedők bátorítója, a tétovázók irányítója, a rossz utakra tévedők intője. — Hét éve immár, hogy leáldozott egyházunk egéről egy nap, de visszasugárzó fénye, esthajnali ragyogása ott fog tündökölni égboltozatunkon időtlen-időkig, mert — a zsoltáriró szavaival szólva — az Ur áldássá tette őt örökké a mi számunkra.

Az isteni gondviselés azért ajándékozta meg Ferencz József püspököt 93 évre terjedő hosszú és szép földi élettel, mert nagy céljai voltak vele és általa; azért gyültünk össze a mai alkalommal mi is ünnepet szentelni szellemi és lelki jóltevőnk emlékének, hogy ezt az isteni célt szolgáljuk.

Mert mi lehetne más ez az isteni cél, mint az, hogy minden teremtett ember szívének egész melegségével, lelkének teljes erejével, szellemének megfeszített munkájával kövesse azok példáját, akik a *szeretet*, *békesség* és *igazság* országának munkásai voltak; hogy folytassuk mi is azoknak a nagy elődöknek építő művét, akik az Isten országának utjait egyengették, kövezgették a mi és az egész emberiség számára.

Áldott emlékéü püspökünk e nemes munkások között az egyik első helyet foglalta el. Ezt az isteni célt szolgálta messze földön híres ékesszólásával, ezt munkálta szívének termékenyítő melegségével, ezért harcolt „értelmének kivételes erejével és tisztaságával“, ezért küzdött egyházunk erőteljes öntudatra ébresztésével és ennek a célnak szolgálatába állította ezt, a püspöksége korszakának delén épült új kollégiumot, amelynek szép palotája a templom mellett, azzal mintegy ölelkezve, beszédes szimboluma annak az igazságnak, hogy *hit*, *erkölcs* és *tudás* által válhatik az ifju igazi férfiuvá, Isten földi országának önzetlen munkásává.

S most, mikor a nagy szelemmel való társalgásunk véget ér, vigyük el magunkkal otthonunkba, barátaink és ismerőseink körébe,

A Szabadelvű, Vallásos, Nemzetk. Egyesület elnökének szózata.

ki az egész világba azt a lelki képet, amely bennünk az ünnepély kapcsán friss életre kelt. Nézzünk gyakran e lelki képre, elemezzük annak színárnyalatait, mert ezek megtanítanak arra, hogy az igazi haza- és fajszeretet kokárdák lobogtatása nélkül is őszinte és mély érzés lehet; hogy egy életmunka eredményének kritériuma nem a játszát, eszköze nem a nagyképűség; hogy az egyéni előhaladásnak és érvényesülésnek keresztényi útja nem az intrikákon és a könyökel való törtetésekön át vezet a célhoz; hogy az igazi, nemes veretű demokrácia irtózik a demagógia bűzös posványától; hogy az Isten azért különböztette meg az embert az állatoktól külsőleg is egyenes testtartással, hogy egyenes lélek is lakozzék benne, amely öntudatos lépésekkel haladjon az életnek azon az országútján, amely az Ő országába vezet. Abba az országba visz, amelynek mezőin a *Szép-ség* virágai illatoznak, földjére a *Jóság* áldott napja süt, levegőjét az *Igazság* szellője tartja mozgásban és frissíteti.

Hálásan köszönöm a Méltóságos és Főtisztelendő püspök urnak, valamint dr. Gál Kelemen iskolai felügyelő gondnok urnak, hogy ünnepélyünk fényét és súlyát aktív részvételükkel emelni szivesek voltak; köszönöm a mélyen tisztelt közönségnek, hogy ünnepélyünkben ilyen nagy számban követelt részt magának. Emlékünnepélyünket bezárom.

A Szabadelvű, Vallásos, Nemzetközi Egyesület elnökének szózata az egyesület tagjaihoz.

Első kötelességem, hogy mély hálámat fejezzem ki azon megtiszteltetésért, amelyben a kopenhági kongresszus kiküldöttei részesítették, midőn Nemzetközi Egyesületünk elnökévé választottak. Természetesen az elmúlt hetek alatt azokról a célokról gondolkoztam, amelyek egyesítenek és azokról a lehetőségekről, amelyek előttünk vannak. Mi több nemzethez tartozunk és különböző tapasztalataink voltak a múltban, de mindnyájan eljutottunk ama hitig, hogy az Úrnak ígéében még több előtörő világosság és igazság van s következésképpen nekünk szabadon kell kutatnunk e világosság és nemesebb életformák után.

Egy dolgot kívánok hangsúlyozni és ez az, hogy mi egyesület és nem csupán konferencia vagyunk. Többre vagyunk hivatva, mint egy háromévenkénti konferencia megszervezése. A kopenhági kongresszus nemcsak hit-egységünket mutatta meg, hanem folytonos együttműködésünk lehetőségét is. E felemelő pillanat ihletését sohasem lehet elfeledni. Megszabadított egyszersmindenkorra hivatásunk minden szűk és korlátolt felfogásától. Min-

A Szabadelvű, Vallásos, Nemzetk. Egyesület elnökének szózata.

denki, aki magáévá tette annak szellemét, érezte, hogy az nem csupán az elvégzett munka sikeres eredménye, hanem egy új vállalkozás és elindulás kezdete is.

Egy nagy és sokatigérő ajtó nyílt meg előttünk. Ezért hiszem, hogy a következő kongresszusig tovatűnő 3 év alatt mindannyian minden tőlünk telhetőt meg fogunk tenni, hogy az egyházak és csoportjaik minden egyes tagja értse meg, hogy ő egy nagy testvériség részecskéje, amelynek óriási feladatot kell végrehajtania. Különösen szükséges, hogy azok, akik elszigetelten dolgoznak, tudják, hogy ők nem csupán a saját helyi egyháznak vagy nemzetük kebelében levő egyházak egy csoportjának a tagjai, hanem egy, az egész világra kiterjedő mozgalomnak, amely millió meg millió követőt számlál. Minél gyakrabban gondoljunk a különböző országokban élő testvéreinkre, kik Istent lélekben és igazságban törekszenek imádni és akik örvendeznek fenséges szabadságukban, mint Isten fiai. Amint vásárnapról-vásárnapra közellevő testvéreinkkel imádkozunk, emlékezzünk meg távollevő testvéreinkről is, akik szellemi rokonságban velünk együtt hódolnak az egy Isten, a mindenség Atyja előtt. Imádkozunk egymásért s adjunk hálát Istennek velünk egy eszmét valló testvéreinkért.

Némely céljainkat tisztán kell szem előtt tartanunk. Az első, hogy mint egy Atyának a gyermekei minden erőnkkel törekednünk kell a béke és a jó akarat előmozdítására az emberek és a háboru előidézői között. A mi korunkban ez a legfőbb emberi kötelesség. Semmi nem ér semmit, ha a béke nincs megőrizve. Ha ez biztosítva van „a világ által valaha is ismert nemesebb faj fog életrekelni“.

Második cél terjeszteni a szabadságot, különösen a vallásszabadságot, emlékezve mindig arra, hogy a szabadság ára az örökös éberség. Ez mindannyiunktól a lehető legnagyobb hűséget, odaadást követel. Meg kell mutatnunk a világnak, hogy a szabadszellemű és szabadakaratu emberek szolgálata legalább is egyenlő a mu.tban a külső tekintély előtt való engedelmességgel. A mi Egyesületünk, amely egy szabad egyesület, a lélek teljes és őszinte hódolatát követeli s ha ez megvan, akkor sokat fogunk tenni az emberiség megváltása és felszabadítása érdekében. Hithűeknek kell lennünk nemcsak azért, mert hisszük, hogy a mi hitünk megegyezik az igazsággal, hanem azért is, mert meg vagyunk győződve, hogy hitünk az emb. riség egy nemesebb fajtáját termeli ki és egy új világot teremt, amely szabad lesz a régi teológiai megszorításoktól, ősi gyűlölködéstől és szociális tévedésektől, egy új világot, amelyben minden ember megtalálja Isten adta lehetőségét és ihletését felemelkedni Krisztus teljességéig.

Tegyünk fogadalmat az igazság szüntelen keresésére, az egész emberiség javának előmozdítására, (igazmondásra) őszinteségre az imádságban és engedelmessegre az Isten akaratával szemben. A jövő a mienk, ha akarjuk úgy is lesz. Előre hát bizalommal, nem vagyunk egyedül. „Megtartónk és támaszunk, forrásunk és célunk az Isten“.

Fordította ; E. A.

Szívélyes üdvözléttel:
Hall Alfréd.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

IV.

A XVI. század egyike a történelem legérdekesebb és legtermékenyebb korszakainak. Aligha van párja az emberiség életében s még a bonyolult újkori századok sem tudnak felmutatni olyan lelki összetettséget, mint a XVI. század. Itt ugyanis két világ született meg, amely egymásnak nemhogy kiegészítője, de gyökeres ellentéte volt. Az egyik világ volt az újkori immanens jellegű kultúra, amely az ókori latin-görög filozófia és művészet felújításából született meg. A másik pedig egy új transzcendens jellegű lelki kultúra, amely a Biblia felfedezéséből táplálkozott.

A két világ egymásnak szellemi ellensége volt. Luther szívből gyűlölte a renaissance-ot s ebben a vallásos ember ösztönössége vezette s ez az ösztön nem csalt. Ugyanigy a szemben álló irány, a görög-latin humanizmus végül is a XVIII. század felvilágosodásához vezetett, amely a vallást ősi ellenségének tartotta. Ne téveszsen meg bennünket az a hiedelem, hogy minden u. n. felvilágosodás *csak* a babonát, *csak* a sötétséget és *csak* a megátalkodott tanbeli maradiságot gyűlöli; a felvilágosodás kiirtani igyekszik *minden* vallást, bármily egyszerű és igaz legyen az, ha a vallás a világot meghaladó, az embert felülmuló metafizikai valóságokra mutat rá. Ez a magatartás következik abból az alaptényből, hogy minden felvilágosodás teoretikus jellegű, amely az élet mélyebb érzései és követelményei előtt értelmetlenül áll, azokat az emberi életből mint fölöslegeseket és veszélyeseket eltüntetni igyekszik. A felvilágosodás racionalizmusa sohasem éri fel „ésszel“, hogy mi szükség van az embervilágot meghaladó istenségre, amikor oly szépen el lehet kormányozni az emberiséget pusztán etikai elvekkel, józan tiszta erkölcsösséggel és bölcs törvényekkel is. A felvilágosodás emberei csonka lelkűek, hiányzik belőlük a „metafizikai ösztön“ s enélkül a

vallást megérteni teljes lehetetlenség. Ez az immanens kultúra az ujkor századainak előrehaladtával mind erősebb lett s erejének tudatában a vallásost elnyomni igyekezett, ami a XIX. század közepére sikerült is. Csupán néhány tiltakozás hangzott el e zsarnokság ellen s e tiltakozók között mindenestre a legnagyobbak voltak az amerikai *Channing* s az angol *Martineau*. Mind a ketten az unitárius vallásos felfogás képviselői.

Eszerint a XVI. században született új transzcendens jellegű világnézet nem haladt párhuzamosan az immanens jellegű kultúrával, hanem ellenkezőleg; erejében folyton csökkent. A XVI. század vallásossága azért volt új, mert rámutatott a vallási élet leggazdagabb forrására: a Bibliára. Az egész mozgalomnak az a legnagyobb érdeme, hogy megvetette az alapját egy új élmény lehetőségének, amely sokkal gazdagabb, mint, amit a középkori egyház nyújthatott, mivel annak szertartási formái és szépségei összehasonlíthatatlanul szegényebbek a szentírásnak az emberi lélekre gyakorolt sugallatainál és megrázó szépségeinél.

A XVI. század egy olyan forrását nyitotta meg a vallásos élménynek és a felsőbb inspirációnak, amely újabb és újabb évezredekre képes kielégíteni az emberi lelket, de sokkal magasabb színvonalon, mint az elmúlt középkor tette. Mégis e magasba lendülés helyett mit látunk? Épen azt, hogy ez az új vallásos szellem egy átmeneti időre (XVIII—XIX. század) teljesen aláhanyatlík, a Bibliát mind ritkábban olvassák s végül mint elavult könyvet a poros mestergerendákra teszik. De ez nem a halálát jelenti az új szellemnek, hanem csak időleges győzelmét az immanens jellegű ujkori kultúrának. A XX. század teszi meg az első lépéseket egy új középkor, egy új transzcendens világnézet feltámasztásához, amely világnézetnek középpontja ismét az evangélium lesz az elkövetkező századokban. S ezek a jövő századok a XVI. századra fognak hivatkozni, mint szülőanyjukra. Nem a római egyházi felfogás külsőségeire, hanem a reformátorok szívből jövő mély vallásosságára, amely sokkal inkább illik az új középkorhoz, mint az a régi, amelynél egy fokkal magasabbra lép az új vallásosság.

A XVI. század szülötte Dávid Ferenc, vajjonszázadának melyik irányához csatlakozott? *Egész élete, küzködése, tanulása, érdeklődésirányja mind azt mutatják, hogy a Bibliát felfedező vallásossághoz.* Dávid törekvéseinek lényege ez: minél közelebb

lépni a Bibliához. S miért akar teljesen tisztába jönni a szentkönyvvel? Mert alapmeggyőződése, hogy a szentkönyvben mindent meg lehet találni, amire egy vallásos embernek szüksége van. „Mindenekelőtte helyen kell ezt hagynunk, hogy semmi emberi szerzések és semminemű következtetések nem szükségesek az idvességre, — mert valami szükség az idvességre, minden befoglaltatott a próféták és az apostolok írásaiban bőségesen.“¹ Egy más helyen így ír: „Elég a mi üdvösségünk utjának megkeresésére a próféták, evangélisták és az apostolok írása. Gyönyörűséges és mennyei étel az evangélium a hiveknek szivekben, kihez ha valaki hozzáteszen valamit, méreggá válik az mindjárt. Mert a testi emberek csak testi dologban bölcselkedhetnek a Krisztus nélkül és az ő tanítványai nélkül.“² A Biblia világa iránt érzett rajongása magyarázza, hogy az ő korában a Bibliát nála senki jobban nem ismerte. S ezzel szemben kevesen voltak még, akik nála jobban ostromolták volna a bölcsészeket, a dogmákat faragó teológusokat, akiket egyszerűen csak „szofisták“-nak címzett s megvetését és gunyját irántuk mindig megmutatta. Stanca-
róval folytatott vitájából már idéztem azt a részt, amelyben helyteleníti, hogy a hit dolgaiban emberi észre, bölcsék vélekedésére támaszkodjunk. De vannak ennél lényegesebb helyek is, ahol a „szofistákkal“ szembehelyezkedik. „Hát nem oly dolog, hogy végére nem mehetünk, (t. i. Jézus Krisztus megismerésének) csak kövessük az írást és a prófétákat, ne kövessük a filozofusokat, kik okot adtak Istenről elszakadásra és pogányokhoz hajlásra (!) és annyira mentek, hogy inkább fogott náluk az okosságnak bölcsessége, hogy nem mint az Istennek tiszta és együgyü (egyszerü) igaz ígéje.“³ Más alkalommal így kiállt fel gunyosan: „Platónak és Aristotelesnek való az essentia és hypostasis, mind az állatot és mind a személyt onnan vették“⁴ S ismét csak a szentírást fedezi fel, mint igazi tekintélyt a világi hagyománnyal szemben: „le kell tenni minden egyéb-féle hiteknek, conciliumoknak és e világi doktoroknak méltóságokat (tekintélyüket), hogy csak az Istennek tiszta ígérének higgyenek mind: n népek és abban való hittel megelégedjenek“⁵ És így folytathatnók olda-

¹ Dávid F.: Rövid magyarázat Pij. lap.

² Dávid F.: i. m. C. lap.

³ Dávid F.: Prédikációknak első része, Krisztus X. prédikáció.

⁴ Dávid F.: i. m. Isten V. prédikáció.

⁵ Dávid F.: Rövid magyarázat Eij-t követő iv.

lokon keresztül az idézeteket, amelyek mind azt mutatják, hogy Dávid Ferenc tetjesen ahhoz a szellemi irányzathoz tartozott, amely a Bibliát akarta az emberi lélek középpontjába állítani. Vagyis az új vallásosság hőse volt, nem pedig a felvilágosodásé, amely a szofiszták tudománya minden időben.

A Biblia világának felfedezésére egy léleknek keserves gyötrelme adta meg az alkalmat. Ez a lélek Luther volt. Ő nem azzal indult el reformátori pályájára, hogy ismét felmutatja a világnak a Bibliát, hanem egy egyéni gyötrelme vezette őt vissza a Bibliához. Ez a belső kín csak egy kérdés körül forgott: a bűnös ember hogy talál kegyelmes Istent. Hogyan igazul meg a földi ember, aki maga erejéből sohasem tud igazságra jutni? S mivel erre a kérdésre a középkori egyház nem tudott felelni, ezért nyult hozzá a Bibliához, amely feleletet tudott adni. Luthert egy nagy belső nyugtalanság kinozta, amely rendíthetetlen nyugalommá változott át a hitből való megigazulás gondolatának felfedezése után.

Dávid Ferencet is egy nagy belső nyugtalanság kinozza, de az más jellegű, mint Lutheré. Luther problémája azonos volt Páléval; a megoldásnak is azonosnak kellett lenni. Pál, Luther, Bunyan, Kierkegaard a boldogtalan istenszerelmesek csoportjába tartoznak, akik Isten távolságát soká érzik és még akkor is, — amikor végre boldog közösségre jutnak vele, korábbi boldogtalanságuk színezi egész életfelfogásukat. Ez a boldogtalanság, ennek mélysége, érzelmessége, küzködése sokkal színesebb, mint a boldog birtoklók csendes, de egyben mély istenközössége.

Ehhez az utóbbi fajtához tartozott János evangélista és Dávid Ferenc. Ez a fajta ritkább, mert a mélyen gondolkodók közül kerül ki. Dávidnak a Bibliával szemben a problémája a következő: Az bizonyos, hogy a Biblia tartalmazza az isteni igazságot, de hogyan tudok én ehhez eljutni, mikor utamat állják a zsinatok, az egyházatyák stb. határozatai. A Biblia egyszerű világa, egyszerű igazságai egy irtózatos törmelékhalmoz alá vannak borítva; hogy ásom le magamat annak mélységéig, ahol a Biblia igaz értelme rejtve van. Pedig ez az élet értelme. Össze nem lehet számlálni, annyi helyen idézi Dávid János evangélistának ezt a mondását: „Az pedig az örökélet, hogy megismerjenek téged az egyedül igaz Istent és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust.” (János 17. rész 3. v.) Az Isten megismerése a Biblia világán keresztül: ez volt Dávid Ferenc fő kér-

dése, mint ahogy Jánost is folyton az lelkesítette, hogy a sötétség-ből a világosságra lépett, a görög filozófia idejét mult tanaitól a világ igazi értelmének (logosának) felismerésére eljuthatott. Hogy ez Jánosnál könnyen vagy nehezen ment-e, arról János sohasem beszélt, nem úgy mint Pál, aki folyton saját lelki küzdelmeiről ír. János tárgyhoz ragaszkodóbb, énjét szemérmesen rejt; neki is lehetnek ifjúkori tévelygései a keleti görög tanok és vallási rendszerek utvesztőiben, de végre is világosságra jutott s most Isten lelkétől áthatva, szemeit Jézusra függesztve, boldog ámulatban ül és néz az ő Urára, Istenére és annak fiára, akiben mint tükörképben mindig láthatja, mindig szemlélheti a Mennynek Urát, a Szeretet Istenét. Mi csak a csendes megelégedett isten-misztikust látjuk Jánosban, aki elleplezte önmagát, de akinek szintén meglehettek a maga küzdelmei, ha nem is olyan forrók és olyan robbanásig feszülők, mint amilyenek a Páléi voltak.

Dávid Ferenc lelki alkata ugyanolyan volt, mint Jánosé. Belső küzdelmeiről sohasem beszélt, az mindig csak belül zajlott le. Csak élete története mutatja, hogy a főprobléma felvetődése és annak megoldása között elég hosszú idő telt el. Teljes huszonöt esztendőbe, ha nem többre került, míg feleletet tudott adni a belül zaklató nyugtalanító kérdésre: Mi a Biblia és főleg az evangélium igazság tartalma? Hogyan juthatok el Istennek zavartalan szemlélésére? Azt mondaná valaki, hogy ez a problémavetés teljesen elméleti és nem gyakorlati, mint Lutheré. Ez az a pont, amelyet oly sokszor félreismernek Dávidban s őt teoretikusnak kiáltják ki. Ez a vád azonban teljesen értelmetlenné válik, ha meggondoljuk, hogy a *Biblia igazságai mind életigazságok* és Dávid a Biblia igazságain kívül soha mást nem keresett. És ez a vád teljesen összeomlik, ha meghalljuk Dávidnak mélyből törő felkiáltását, a szentháromsággal kapcsolatban: „Ily kétes istenekhez nem tudok imádkozni“ szakad fel szívéből a gyakorlati ember egész öngazolása. Mert lelkének semmit sem ér az egész háromságkonstrukció, mert nem tudja szent harmóniával betölteni életét, ezért nyugtalanítja s nem is talál addig nyugtot, míg fel nem ismeri, hogy az ő lelke számára értéket csak az egy istenség jelent, melyet viszont a Bibliában keres és talál meg. A belső nyugtalanítás őt is, mint Luthert a Biblia felé üzi s ott találják meg mind a ketten a feleletet; de a nyugtalanításuk oka különböző problémakörre vonatkozik. Luther a vallási életnek s a val-

lái igazságoknak csak egy kisebb részével kapcsolatban érezte a zaklató kint, a megoldatlanságot, t. i. a megigazulás s a vele összefüggő kérdésekkel kapcsolatban. Ezzel szemben Dávid *az egész vallási igazságkörre, az összes evangéliumi értékekre nézve nagy és fojtó nyugtalanságban élt*: érezte valamilyen ösztönös mélységgel, hogy az egész evangélium el van temetve a zsinati határozatok tömkelegével s amíg azt onnan ki nem szabadítják, addig az Istent szerető, az evangéliumot kereső lélek nyugalmat sohasem fog találni. A gondolat merészségével, a homályos ösztön biztatásaival szemben tusakodott a multhoz való ragaszkodás, a teoretikus könnyedség hiánya s az a bizonytalanság, amely minden nagy lelket átjár, amikor saját magával szemben kétségesskedik s azt kérdezi önmagától: hát mindenki rosszul lát s csak én látok helyesen. És nem meri rámondani a megváltó igent.

A fiatal katolikus paptól a luteránus plébánoson, püspökön, majd kálvinista lelkészen és pöspökön keresztül egy egyenes ut vezet 1565-ig, amikor a keresés izgalma és gyötrő nyugtalanságait egy boldog bizonyosság váltotta fel: *Servetó könyvei* felszabadították az addig elnyomott s csak részben érvényesült hatalmas belső ösztönt s az frissen tört fel s hozta létre a megnyilatkozásnak végeláthatatlan boldog áradatát. Dávid Ferenc életének *egyetlen, sorsdöntő, igaz fordulata* 1565-ben következett be, amikor kiteljessédt az ő életének igazi értelme, amelynek szolgálatára ő e földre küldetett. S ezt a fordulatot annak köszönhette, hogy az isteni gondviselés eljuttatta hozzá Servetó Mihály spanyol hitujító munkáit, amelyeknek olvasása közben élte át Dávid azt a nagy élményt, amely valósággal másodszer szülte őt e világra s ebből az ujjászületésből az addig meglehetősen szürke egyéniség fönix madárként kelt uj életre, hogy messze hangzó szavával hirdessen egy új életformát, egy új élménysorozatot, egy ujonnan értékelt, evangéliumi érzésvilágot a későbbi nemzedékeknek.

Mint Luthernek Staupitz, ugy Dávid Ferencnek Servetó Mihály lett az üdvösségre vezérlő kalauza. A nagyenyedi zsinat után (1564 ápr. 8–10.) adhatta át Blandrata Dávidnak Servetó által irt könyveket tanulmányozás végett s a Restitutio Christianismi olvasása váltotta ki Dávidból a felszabadulás, az igazságra való rábukkanás diadalmas érzését, amely végre megszüntette az eddigi bizonytalan-

ságot, a le nem zártság, a ki nem elégítettség kínos nyugtalanságát. Most már tudta és érezte, hogy amit annyi éven át keresett, megtalálta. A spanyol orvos felnyitotta szemeit és most már a Biblia hét pecséttel lezárt világa, mint egy lelki tündérország nyílt meg előtte. 1564 előtt Dávid Ferenc alig irt valamit s amit irt, az is csak egészen csekély jelentőségű dogmatikus védőirat volt, amelynek tárgya az Urvacsora mibenléte körül forgott.

1565 után egyszerre sebesen zúgó szél tölti be Dávid Ferenc lelkét, amelyből egymásután pattannak ki a tüzeesebnnél tüzeesebb szikrák, egy mélyen megindult vallásos lélek hatalmas tanubizonyosságai. A lelkesültség, a szárnyalás, az eget verdeső pátosz, az odaadó hit, a gyermekies bizalom mind-mind azt mutatják, hogy itt az *érzelemlátnak olyan felindulásával állunk szemben*, amely csak egy nagy lelki eseménynek, egy megtérésszerű hirtelen, de egyben régen készülődő fordulatnak eredménye lehet. Csak el kell olvasni a „Rövid Magyarázat“ második részét, hogy az ember Dávid élményének lenyűgöző büvölete alá kerüljön. Ez a könyv 1567-ben jelent meg, vagyis az élmény megtörténte után nem sokkal később. Itt frissen kapja az olvasó egy nagy lélek érzelmi tüzeének lohogását háromszázötven év távolságán keresztül. Boldog felfedezés, ujjongó öneszmélés, rajongó harsogás ez a fejezet arról a nagy igazságról, hogy egy lélek teljesen rátalált az üdvösségre, amely számára az evangélium egyszerűségének felismerésében áll. Micsoda érzelemskála, micsoda felfeléindulás, milyen hit és meggyőződés sugárzik ma is e sorokból! A prófétai elhívottság, Isten által való kiválasztottság tudata, mint valami hatalmas orgona zug e sorokban úgy, hogy az olvasón az Isten közelségének szent borzalma és boldog önkívülete hullámszik át, ha megérező és megértő lélekkel merül bele a könyv olvasásába. Nem az egykoru írók tulzó vagy becsmérő leírásaiból kell megfesteni Dávid lelki képét, hanem saját írásaiból, mint amelyek a leghatalmasabb tanubizonyosságai egy lélek mivoltának! S aki ezekben azzal a „megértéssel“ néz bele, amely egyedül képesít a történelem alakjainak igazi újraélésére (Dilthey), az sohasem fog eltévedni a hízélgók és ellenségek által adott leírások kétes értékű területein.

S ha már most ismerjük azt a tényét, hogy a „megtérés“-szerű jelenségek érzelmi viharai és tette sarkalló belső ösztönzése a leghevesebbek épen az után a pillanat után, amelyben a megtérés, a rá-

bukkanás jelensége a tudatot alulról áttörte, akkor megérthetjük azt is, hogy Dávid Ferenc nagy és igazán jelentős munkái 1571-ig mind megjelentek s ezekben Dávid egész hitrendszere bennefoglaltatik. 1571 után Dávid nem irt, mert nézeteit addig teljesen kifejtette s már csak önmagát ismételhette volna. A „megtérés lázában“ megírta mindazt, ami az ő életének értelmet adott. Hogy 1571 után cenzura volt, az nem lett volna akadály az írásban. Mások is irtak sokkal veszedelmesebb körülmények közt könyveket s titokban vagy külföldön Dávid is kinyomathatta volna azokat, vagy akár kéziratban hagyhatta volna, de Dávid nem irt, mert nem volt rá többé szüksége. A „megtérés“ viharai lecsendesültek s Dávid egy Istenre talált, boldog öreg ember csendes napjait készült élni egyetértésben az ő Bibliájával és a néki adott nyájjal: prédikátoraival és hiveivel.

Már most nézzük, hogy mi volt ennek az ujjászületett, istenes léleknek belső tartalma. Ha ezt írásaiból megismerjük, elénk fog tárulni a XVI. századnak egyik legmélyebb vallásos lelkülete.

Egyesek Dávid alakját a felvilágosodás racionalizmusával¹, mások az ujkori, szabadságra törő, az ént hangsúlyozó immanens misztikával² hozzák kapcsolatba, pedig ezekhez Dávidnak, ha írásaikat megvizsgáljuk, semmi köze sincs. Dávid típusa annak a vallásos embernek, amelyet Heiler „evangéliumának“, Spranger dualistának nevezett el. Amennyiben a misztika vonásai felfedezhetőek benne, ebben sem jár merőben más utakon, mint evangéliumi mesterei. A transzcendens misztikával az evangéliumi ember mindig rokonságot tartott s János istenmisztikája nagyszerűen kiérezhető Dávid egyéniségéből is. A világnak egységes felfogása s mögötte az abszolút Egynek megpillantása, szintén az istenmisztika jelenlétének biztos jele. Másik mestere Servetó sokat tanulhatott a korabeli természetmisztikától is (hiszen természettudós volt), de azt mindig összhangba hozta evangéliumi valláosságával.

Az evangéliumi ember leginkább abban a felfogásban nyilatkozik meg, amelyet a Biblia ismereti értékéről táplál Dávid Ferenc. Ő ugyanis meg volt győződve mindig, hogy a vallási ismeret: „a kinyilatkoztatás“ több, mint a pusztán emberi ismeret. Meg volt győződve róla, hogy az az állásfoglalás, vagy az a megézés, amely a világ dolgai mögött az élő Istent fedezi fel s az emberi életet is

¹ Thieneman: Mohács és Erasmus.

² Szerb Antal: A magyar irodalom története 65 l.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

az Isten kezébe helyezi, ez a meglátás nem a mi művünk, hanem felülről adatik nekünk. De ennek a felülről való megajándékozásnak minden ember életében újra meg kell történnie, vagyis az evangélium csodájának, a Szentlélek kitöltésének újból és újból ismétlődnie kell. A hit az Isten ajándéka, azt nem mi szerezzük, hanem kapjuk, tehát rajtunk felül álló, magasabb valami. Ez a felülről történő megragadás a legnagyobb mértékben jelentkező Jézus Krisztusban s ezért az evangélium a legvilágosabb tükre a legnagyobb tudománynak: a hitnek. Ezért kell visszatérnünk az evangélium egyszerűségéhez, hogy annak szemlélete által nekünk is megadassék a felülről jövő ajándék. Ennek legnagyobb akadályá Dávid szerint az Antikrisztus,¹ aki megfosztja az embert az isteni ajándéktól. „De lássuk meg, mit cselekedett legyen az Antikrisztusa szentírásban is, mely csak a Szentlélektől irattatott meg és az anyaszentegyháznak úgy hagyatott, hogy csak annak higgyen és önmagát azzal vigasztalja, hátravetvén minden lelkeket és tanítómestereket, kik ennek ellene vagnak. Mely irásban való tudományánál aki egyebet hirdetend, átkozott legyen, amint szent Pál mondja. Az Antikrisztus pedig mintha ezt a tudományt meg akarná erősségében tartani, hogy már (mintegy) nagyobb, világosságnak okáért, hozzá adá a szófistákat, conciliumokat, azokban való végezéseket és egyébféle sok emberi szerzéseket, kikkel az igaz irásnak méltóságát meghomályosíták.“²

De ha meg is adatott a hit az evangélium hőseinek, az nem azt jelenti, hogy mi azt minden további nélkül bírjuk. Nekünk újból meg kell adatni, mert amíg nekünk nem adatik, nem ismerhetjük fel az evangéliumi hitet sem. Vagyis az egyéni inspiráltság feltétlenül szükséges ahhoz, hogy felismerjük a szentírás helyes értelmét. Ez az egyéni inspiráció pedig szintén felülről adatik kinek-kinek különböző mértékkel. „Kettő azért a dolog, kivel szentírásnak igaz értelmét találjuk: a Szentlélek és Istennek ígéje.“ A szentlélek, vagyis a lélek mélyén meghallott isteni sugallat az alapja a szentíráson való eligazodásnak. A szentlélek dönti el, hogy mi Krisztus beszéde és mi nem: „Kétségnélkül Szentlélek által leszünk Krisztusnak juhaj, melyek a hamisat az igaztól meg tudják választani és az irásnak igaz és tulajdon értelmét találni.“³ Ezt a szentlelket minden keresz-

¹ Antikrisztus alatt a pápát s az igaz tudomány ellenségeit érti.

² Dávid F.: Rövid Magyarázat. Aiiij iv 4. oldal.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat Piiij lap.

tény megkapja. „Nincs senki oly keresztény, kinek az Isten annyi lelket nem adna, hogy a szentírásból meg nem érthetnéje, micsodák szükségesek neki üdvösségére“. ¹ Az üdvösség megismerésének második fontos tényezője a szentírás, amelyet a szentlélek inspirációja mellett kell olvasni s ahol mégis kétség támadna valamely rész értelme felől, ott azt a régi módszert kell követni, amely a szentírás helyeinek egybevetéséből áll. De nem az atyák írásaihoz és a zsinatok végzéseikhez kell fordulni, hanem meg kell maradni szorosán a szentírás mellett. Ezt azért kell így csinálni, mert amiképen „az Istennek ígéje tökéletes és igaz és örökké megmarad, azonképen az emberek dolga bizonytalan és mindenkor sántikál, avagy ingadoz.“ ² A szentlélek és inspirációja és a szentírás igéi mellett szükségünk van egy harmadik dologra is, ha csakugyan az üdvösségre vezető életigazságokat el akarjuk nyerni. Ez pedig nem más, mint az állandó könyörgés, imádság a szentlélek kitöltetéseért. Ha ezt nem tesszük, akkor könnyen elbizakodunk és saját gondolatainkat tüntetjük fel az örök isteni igazságok gyanánt. Arra pedig nagyon kell vigyázni, hogy ez meg ne történjék. „Le kell tenni a saját tulajdon ítéleteket és be kell menni a szentírásnak olvasására és tanuljuk meg ezt, hogy az írásnak bizonyosságait erőszakkal ne vonjuk mi vélekedésünk értelmére.“ ³

Az unitárius teológiának azt a tételét, hogy minden vallásos érzés és gondolat alapját végeredményben az inspirációban, vagyis az emberi lélekben megnyilvánuló isteni működésben kell keresni, azt Dávid Ferenc is felismerte, amikor azt hirdette, hogy egyedül a szentlélek képes arra, hogy szétválassza azt, ami isteni és ami emberi eredetű a mi lelkünkben: mikor a szentlélek „bennünk lakozik szabadon, az Istenek beszédét és annak magyarázatát megválaszthatjuk az emberitől és annak hamis magyarázatjától“. ⁴ Vagyis az isteni dolgokat csakis a szentlélek segítségével lehet felismerni, nem pedig józan ésszel, amint ezt a XVIII. század racionalizmusa hirdette. Dávid a józan észről, mint az üdvösségre vezérlő kalauzról nem tudott semmit, mint ahogy nem is tudhatott, hiszen a józan ész a vallásos érzést, a felső inspiráltságot nélkülöző emberek végső

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat Pij lap.

² D. F.: Rövid Magyarázat Pij iv 4 lap.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat Q iv.

⁴ Dávid F.: Prédikációknak első része: Isten II. préd.

menedéke, amikor vallási kérdések magyarázatába ártják bele magukat teljesen illetéktelenül. Dávid pedig mélyen vallásos típus, aki mindig érezte lelkében azt a magasabb szózatot, melyről már Sokrates felismerte, hogy daimon, az-az istenség, a keresztény pedig mindig úgy mondta, hogy az Isten szentlelke. Jó lesz tehát kiküszöbölni Dávidnak lelki arcképéből azt a vonást, mely őt alaptalanul az ész prófétájának, a racionalizmus előfutárának vagy (horribile dictu) az első szabadgondolkodónak (Lessing) teszi meg. Saját írásai ennek a felfogásnak a legélesebben ellene mondanak.

Egy másik bizonyítéka vallásos lelkületének, amely az eddigiek-nél is hatalmasabb, gazdag érzésvilága. Állandóan remegő lélek az övé, amelynek rajongása és aggdóása az üdvösség körül forog. „Gyönyörűséges és mennyei étel az evangélium a hiveknek szívében“¹ kiált fel ez az állítólagos, érzésnélküli teoretikus. Az egy Isten uralmát is azért akarja visszaállítani, hogy a hivek szívében csak Ő és az egyetlen fia uralkodjék.²

A romlás esztendei, mikor az Antikrisztus uralkodott a bánat esztendei voltak s mily túláradó örömmel beszél arról, hogy immár vége van a nagy bujdosásnak. Írásainak apokaliptikus hangja, amely egy nagy várakozás izgalmaitól terhes, mindig mélységes érzelmektől van szinezve. Közel van az idő, amikor megszabadulunk az ördög csalárdságaitól „hogy örvendezhessünk a Krisztus ígéréiben“³ Mászor arról beszél, hogy Luther után ötven esztendő kellett ahhoz, hogy teljesen kitöltessék a szentlélek, mint Jézus feltámadása után ötven nap kellett az első pünkösdig. „Ennek az örömnak esztendeje (1567) is majd eljő minékünk is lélekben és akkor szabadulunk meg teljességgel az Antikrisztus [fogságából“.⁴ És mily diadalmos öröm járja át lelkét, mikor így kiált fel folytonosan predikációiban: Ledőlt a nagy Babilon és Krisztus győzött ellenségein! Így teoretikusok nem szokták beszélni, csak azok, akiknek lelkét hatalmas érzések feszítik, öröm vagy aggodalom értékeszményeik beváltásán vagy meghiusulásán. Állandóan apokaliptikus jóslatok, prófétai jövendölések beteljesedésének vágtatását érzi maga mellett. Érti, hogy az ő idejében adatott meg „az új Jeruzsálem épülése,

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat C. iv.

² Dávid F.: Rövid Magyarázat E. iij. iv.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat Gij. iv.

⁴ Dávid F.: Rövid Magyarázat Giiij. iv.

mely örömmel és igazsággal teli vala.“¹ Ez az apokaliptikus hang, a jóslatok beteljesedésén való ujjongó öröm tölti el a Rövid Magyarázat egész második részét, mutatván, hogy ez a kis munka egy merő költemény, az érzések túláradó folyása, amely Dávid Ferenc 1565-ben történt boldog Istenre találásából született meg.

A prédikációiban sem szünik meg ennek a boldog Istenországának folyton visszatérő leírását adni. Egy helyen szinte önkívületben kiált fel: „Boldogok azok, akiknek ebben a birodalomban részek vagyon és kik ennek a hü fejedelemnek (Jézusnak) az ő vállain viseltetnek“² Istenre és az ő Jézusára visszatálalt embernek ujjongó öröme az, hogy végre bennük megtalálhatta élete értelmét.

A megváltottságnak, a beérkezetttségnek, a boldog birtoklásnak gazdag érzésvilága állandóan ott remeg a tolla alatt, amikor hirdeti, hogy immár a sötétségből világosságra jutottunk és megismerhettük az Istent és akit elküldött: az Ur Jézus Krisztust. Akárcsak szellemi elődje János evangélista, ő is folyton ebben érezte a megváltás nagy tényét, hogy Jézus a világ világossága: aki őt követi, nem járhat sötétségben, hanem övé lesz az életnek világossága. Az érzelmes alaplelkületnek egy másik vonása, hogy folytonosan a Szentlélek hatalma alatt érzi magát, amely mint tűz járja át s folyton visszatér a tűzhasonlathoz. A szentlélek „miért hogy a mi kívánságunknak gonoszságát untalan koholván és égetvén, gerjeszti a mi szívünket Istennek *szerelemre* és kegyes életnek igyekezetére, ettől cselekedettől méltán neveztetik tűznek“.³ Másutt a bünt és a kegyeséget állítja szembe egymással. A bűn kívánságának tűzével szemben áll a szentlélek tüze, amely amazt megégeti: „Ez az újtestamentumnak és irgalmasságnak tüze az ő Szentlelke, mellyel felgerjeszti szívünket és lelkünket, hogy *égyünk*; áldozatok megemésztő tüze, mely a Krisztust mienkké teszi; olyan mint a tüzes nyelvek pünkösdsnek napján, az a tűz, melyről Keresztelő János írja, Krisztusról szólva, hogy ő tüzzel és vízzel keresztel.“⁴ És a tűzhasonlatot folytatja tovább és a hasonlat folytonos bővítése mutatja, hogy őt is át meg át járta ez a tűz és részesévé tette a nagy élménynek, amely

¹ Dávid F.: Rövid Magyarázat Jii. iv.

² Dávid F.: Prédikációknak első része Jézus IV. préd.

³ Dávid F.: Rövid Magyarázat 0 iv 3. lapja.

⁴ Dávid F.: Prédikációknak első része: Szentlélek III. pr.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

Istenről és az ő áldott szent fiáról szóló igazságban nyert kifejezésbeli alakot.

Lelkének egy másik vonása a határtalan bizalom az Istenben. Ez a vonása szintén mélyen az érzelmvilágban gyökeredzik. A gyermekies, semmit sem kételkedő bizalom minden időben alapvető érzelme volt a keresztény lelkiéletnek. Mikor a biztos halál elé megy és mindenki elhagyja, így szól vejének: „Jer fiam te légy mellettem. Az az Isten, akit tisztelék és akinek igazságáért küzdök, velünk lesz.“¹ Könyveiben, mikor az Antikrisztus ellen küzd, mindig arra hivatkozik, hogy az Isten végzi a nagy munkát s Ő biztosan ki is szabadítja népét a fogságból. Egy helyen ez a bizalom a paroxizmusig fokozódik. Azt írja, hogy az Antikrisztus mellett nem bizonyított csodákkal az Isten, mert annak tudománya az ördög találománya volt. De az új, megtisztult egyházért csodákat is fog tenni az Isten. „Mikoron amaz evangélium tiszta leszen, melyet Krisztus prédikált és az apostolok vöttek, fondálván azon az anyaszentegyházat, *lehetetlen dolog*, hogy az Isten az ő fiának ígéreti szerint az ő mennyel tudományának bizonyosságára *mennyei jegyeket* is nem adna, amint szinte az apostolok idejében volt.“² Ez a bizalom tette képessé arra, hogy éveken át szembe nézzen az elítéltetéssel, amely nem váratlanul jött, hanem arra ő már előre készülődött. A martirok koronáját ő valósággal kívánta s ebben Isten kitüntető kegyelmét szemlélte. Békés Gáspárhoz írt könyvajánlásában³ miután leírta, hogy hogyan dühösködnek ellene különböző ellenfelei, így kiált fel: „Vajha mi is valaha méltóknak találtatnánk arra, hogy részesei legyünk egykor Krisztus kinszenvedésének!“ Akiket az érzelem heve nem fanatizált, akik csak száraz teoretikusok, azok semmi esetre sem fogják ilyen érzelmi kilengésekre ragadtatni magukat. Éppen ezért szomorúsággal tölti el lelkünket, ha még unitárius szerzők is Dávidban az érzelem hiányát vélik felfedezni s holmi racionalis dialektika ürességéről és sivárságáról beszélnek.⁴ Ha valaki nem érzi ki Dávid munkáiból az érzés tulfütöttségét és fanatikus hevét, az azt mutatja, hogy az illető olvasóból hiányzik ehhez az érzék. Ezen pedig segíteni nem lehet.

¹ Idézi Jakab Elek; D. F. emléke 234 l.

² Dávid F.: Rövid Magyarázat Gijj iv 4 oldal.

³ De Meditatoris Jesu Christi hominis Divinitate 1568.

⁴ Lásd Borbély István: A mai unit. hitelvek kialakulásának tört. 100 és 103 lap.

Éppen ilyen rosszul ható megállapítása az unitárius szerzőnek az, hogy Dávid Ferenc munkáiból (legalább is 1571-ig) hiányzott az erkölcstani rész. Hogy Dávid Ferenc egyszerűen elfogadta a páli megváltástant, de azzal sem sokat törődött.¹ Ha azonban figyelembe vesszük azt, amit már korábban mondoftunk, hogy t. i. Dávid Ferenc a János evangélista vallásos típusának vonásait mutatja minden tekintetben, akkor ez a vád még erősíti állításainkat. Ugyanis a johannita tipustól idegen a helyettes elégtétel gondolata, amely a páli erkölcstan alapja. Pál szerint Krisztus kereszttáldozata eleget tett az én bűneimért s ha ezt hiszem, megigazulok. János szerint pedig Jézus ezt hirdeti „Ha ti megmaradtok az én beszédemben, bizonytal az én tanítványaim vagytok: és megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket,“² Ez a jánosi ismeret szorosan összefügg egy érzelmi momentummal: a szeretettel. Csak aki ismeri az Atyát a fiu által, csak az szeretheti Őt igazán és csak az tudja az Atyában az összes gyermekeket szeretni. Az ilyen ember üdvösségre jut, az ilyen ember a világosság fia. „Bizony, bizony mondom néktek, ha valaki megtartja az én beszédemet nem lát halált soha örökké.“³ Mig azok, akik nem ismerik meg az Atyát a fiu kijelentése által, azok nem is szeretik sem az atyát, sem a fiut, sem az embereket s így a sötétség fiai maradnak. Az ismeret és a szeretet szoros kapcsolata van kihangsúlyozva Dávidnál is. Ezért hagyja figyelmen kívül a páli megváltástant, amely az ő lélekével egyáltalán nem volt kongeniális. De, hogy hiányzottak volna az erkölcstani elgondolások, az merőben alaptalan állítás. Van egy nagyszabásu erkölcstani munkája Dávidnak 1569-ből, amely teljesen igazolja azt a felfogásunkat, hogy Dávid az etikában is johannita volt és erkölcstani alapérzése a *tuláradó testvéri szeretetben* nyilvánult. Ez a munkája a „De Regno Christi“ című, amelyet Borbély is ismert s mégis leírta azt az állítást, hogy Dávidnak nem volt kiforrott sajátos erkölcstani felfogása.

A mű bevezetésében ezt írja Dávid: „Gyakran gondolkozván Krisztus ujjászülető országában a kegyesség és a szeretet művei csekély voltáról s a hívek meghidegüléséről, okát abban találtam,

¹ Lásd Borbély I.: A magyar unit. egyház hitelvei 37. l.

² János ev. 8. rész 31—32 v.

³ János ev. 8. rész 51 vers.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tüksében.

hogy az embereknek Isten felőli nézetei tévesek.“ Aki nem ismeri fel, hogy az istenség lényege (logosza) a szeretet, az nem is tud szeretni. Az ismeret (hit) és a szeretet közti szoros összefüggés a tárgya a mű VII. fejezetének, amelynek címe is ez: Fides et Caritas. A kettő közül Dávid (a teoretikus?) a szeretetnek tulajdonítja az elsőséget. „Felségesebb szeretni, mint hinni... A szeretet állandóbb s mintegy jelképe a jövődónek, ahol egyedül ő lesz uralkodó. A hit a tökéletesség kezdete, a szeretet a legmagasabb foka.“ Ez az utóbbi kijelentés világosságot vet a páli és jánosi teológia különbözőségére is. A hit a gyarló ember bizakodása, hogy Isten kegyelméből fölfelé juthat (Pál). A szeretet a beérkezett ember boldog istenbirása. (János). Ezt a jánosi boldog birtoklást fejezik ki a következők is: „A szeretet Isten s az Isten szeretet, amely a szentléleknek mint egy beléknömlése által minket fölglyulaszt... Miért mondatik Isten inkább szeretetnek, mint hitnek? Mert az isteni természet tulajdonsága (logosza) nem a hívés, de a szeretet.“ Nemeesebb, felségesebb, Istenhez hasonlóbb a szeretet. Hogy is mondta János? „Az Isten szeretet és aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten is őbenne.“¹ Aki erre a szeretetre eljut, az a legmélyebb „ismeretet“ bírja ezen a világon. „Nagyobb ismeret kell ahhoz, hogy Krisztust szeressük, minthogy higyjünk benne... Mikor Krisztus tökéletes szeretetére eljutsz, mintegy elmerülsz benne, szived egészen övé, tőle foggsz teljesen, sem félelem, sem halál el nem választ tőle... A szeretet természete, hogy belsőd megnyílik az előtt, akit szeretsz, minden akaratom benne él, mindenestől tetszik neked. A szeretet Krisztussal egyesít, betölt, tökéletesít... Nézd és szeresd őt, Krisztust, aki ilyenek mutatta magát, hogy szeretheted, mint atyádfiát, mint szószólódat Isten előtt.“²

„Szeretet a világ éltető lelke, a jók legfőbb kincse.“ Ebben az egy mondatban össze lehet foglalni a dávidi etikát, amelynek érzelmi alapja teljesen az evangéliumban gyökerezik s a korai keresztény irányzatok között a nagy szelidségről tanuskodó jánosi érzésvilággal tart rokonságot. Ha még most azt nézzük meg, hogy Dávid etikai magatartásának egész életében mi volt a motivuma vagy a quietivuma, akkor nem férhet többé egy szó sem vallásos lelkületének megrendítő mélységeihez. A vallásos ember nem kicsinyes er-

¹ I. János 4. rész 16. v.

² Dávid F.: De regno Christi Q iv 4—5 lap.

Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében.

kölcsi panderiából cselekszik, hanem azért, mert jelen van az Isten szentleke őbenne. Amint már láttuk, Dávid folyton ennek a szentléleknek (kegyelemnek) a szükségességéről beszélt, amely nélkül semmihez sem foghatunk a vallási élet terén. Ő maga pedig annyira telve érezte magát a világosság lelkével, a pünkösdi tüsszel, hogy ezen folyton ujjongott. S mikor arra került a sor, hogy választania kellett a világosságról való lemondás vagy a halál között, ő minden habozás nélkül az utóbbit választotta. Teoretikumokért, elméleti megállapításokért, dogmák racionalis fogalmazásáért senki sem adja életét, ha azok nem jelentenek új élményt, új értéket számára. Amikor elítéltetése küszöbén volt, csak egy szavába került volna s Blandrata megmenti őt, de ő azt a szót nem ejthette ki s csak ezt mondta az olaszoknak: „Eredj, eredj! végezd be, amit elkezdettél!”¹ Noha évekkal annak előtte látta lassu bekerítését, de az üzött, nemes vad semmit sem tett, amivel vadászainak mohóságát fékezte volna. Ennek ugyanis nagy ára volt: le kellett volna mondania a lelkében élő istenségről, a szentlélek kegyelméről. S erre nem volt képes. Cselekedeteinek minden motívuma és quietívuma ez a belső hang maradt, a lelkiismeretnek, a szentléleknek hangja, amelyet előbbre tett, többre tartott a szomorú halálnál. Az Erasmusok, a homo pro se-k csendes menedékről álmodoznak, ahol élhetnek elméleti kedvteléseiknek s ha valakinek elméletük nem tetszik, elteszik azt jobb időkre, de életük kényelmét felzaklatni nem engedik. A Dávidok a hősök fajtájából valók, akik foglyai Istennek s inkább meghalnak, semmint hogy a lelkükben lakozó istenséget elhallgattassák. Nagyobb ellentétet, mint Erasmus és Dávid, lehetetlen elképzelni.

Dr. Iván László.

¹ Jakab Elek: D. F. emléke 237 l.

Vallási mozgalmak Németországban.

Általánosan ismert dolog, hogy Németországban különösen a nemzeti socialismus kormányrajutása óta az egyházak s általában az egész vallásos gondolkodás és vallásos világfelfogás tekintetében olyan változások és átalakulások történnek, amelyhez fogható a kereszténység történetében, amint az arra hivatottak csaknem kivétel nélkül megállapítják, a reformáció óta nem történt. Egyet-mást halunk és olvasunk róla a napilapokban és folyóiratokban, de világos képet alkotni az egésze-ről nem tudunk. A Nemzetközi Szabadelvű Keresztények Társulata évnegyedenként szétküldött tájékoztatójában a német mozgalmakkal szemben mindig nagyon tartzkodóan nyilatkozik, arra hivatkozva, hogy nem lehet tisztán látni sem a jelent sem pedig a várható fejleményeket.

Valóban nem könnyű dolog a helyzetet a maga teljességében áttekinteni. Nincs meg a történeti távlat hozzá, de nem is lehet, mert hiszen az események ma is napról-napra újabb fordulatot és színezetet adnak a dolgoknak. De nehezen férhetünk hozzá olyan forrásokhoz is, amelyekből a mozgalom fázisai áttekinthetők volnának. Pedig ilyen forrás sok van ma. Máris kötetekre megy a vallásos mozgalmakkal kapcsolatos irodami termelés, amely részben magukat a dokumentumokat hozza évről-évre, másfelől pedig feldolgozás és iránymutatás kíván lenni. Magyarnyelven is megjelent egy kisebb könyv Raffay Sándor budapesti evangélikus püspök tollából. Innen vesszük ki azokat az adatokat, amelyek alapján némi bepillantást kívánunk nyújtani a még folyamatban levő eseményekbe. Szükséges ezt megtennünk nemcsak azért, mert a legnagyobb kiterjedésű protestáns egyház kebelében folyik ez a harc, hanem azért is, mert a kereszténységről alkotott eddigi felfogás nagy átalakulását, a keresztény gondolat nagyon mély revízióját és sok tekintetben ujszerű meglátásait foglalja magában ez a mozgalom, amely bennünket unitáriusokat különösen is érdekelhet. Érdekelhet elsősorban abból a szempontból, hogy vajjon ebben a valóban mérhetetlenül

fontos szellemi harcban fedezhetünk-e fel olyan mozzanatokat, amelyek az orthodox és dogmatikus keresztény theologiai gondolkodás rozoga hajóját a szabadelvű, unitárius keresztény felfogáshoz közelebb hozzák. A nagy mozgalom megindult s ebben nemcsak a keresztény és főleg a protestáns theologianak legkiválóbb képviselői küzdenek a kereszténység megújulásáért, hanem súlyos természetű politikai, társadalmi tényezők játszanak közre. A németországi vallási harc kilépett a dolgozó szobák csöndes légköréből s népeket mozgató, milliókat új elhatározásra bíró megmozdulássá kíván kiterjeszkedni. A német vallásos és egyházi élet eddig kiváló theologusok műveiből volt ismeretes előttünk, máskülönben a régi dogmatikus megmerevedés formáit viselte magán. Ma ezeket a korlátokat eltűnedezni látjuk. Az új megmozdulás egy nagy népi megmozdulás ismertetőjeleit kezdi magán hordozni. Új reformáció készül itt, amint sejthető, amely a theologiai dogmatismus, szűk kereteit hatalmas erővel feszegeti a kereszténység régi zsidó és scholasztikus elgondolása helyett nagy erővel nyúl a lényeg gyakorlati megvalósítása felé. Sőt van olyan irányzat, amely a kereszténységet teljesen félre akarja tolni, mint amely nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat.

Hitler kancellárrá való kinevezése a német evangélikus egyház történetében is új fordulatot jelent. A dolog tulajdonképpen ott kezdődik, hogy az ugynevezett harmadik, azaz most már teljesen egységes birodalom, a 28 eddig különböző alkotmánnyal, tehát önkormányzattal rendelkező, egymástól független országos evangélikus egyházakat egyesíteni egy közös alkotmánnyal ellátni és az egészet az u. n. birodalmi püspök alá kívánta állítani. Ez az egységesítési törekvés tulajdonképpen már régebben folyik s a történelem folyamán többször megismétlődött, de sohasem vezetett eredményre. Nem lehet azt mondani most sem, hogy sikerült volna. De az kétségtelen, hogy jelentős lépéssel haladt közelebb a megvalósuláshoz. Ami azonban bennünket érdekel nem is az, hogy az egységesítés sikerült-e teljesen vagy sem, hanem az, hogy az egységesítéssel kapcsolatos viták és nézeteltérések, a keresztény gondolat lényegének kifejtésében, felfogásában milyen értékes és tanulságos változatokat dobtak felszínre.

A német vallásos ujjaszületésnek egyik főjellemvonása az, hogy nemzeti illetve faji alapon kívánja a kérdést megoldani. A keresztény gondolatnak a faji, nemzeti és speciálisan a német nemzeti

érdekekkel való összhangba hozatalára való törekvés, talán legjellegzetesebb vonása a mozgalomnak. Egészen sajátos beállítást találunk abban a tekintetben, hogy a keresztény gondolatot, amely félreérthetetlenül egyetemes emberi, a fajtság kérdésével összefüggésbe hozzák, illetve a közöttük levő ellentétet megszüntessék. Egy új problémával állunk itt szemben, amely tulajdonképpen nem probléma, mert Jézus evangéliuma nem külön fajokhoz szól, hanem az emberhez, kiben az istenfiság lehetősége szunnyad. A körülmények és a helyzet azonban fölvetették a kérdést, hogy maga a fajtság nem lehet-e integrans alkotórésze a keresztény ideológiának. Itt mindenestre a kereszténység gondolatvilágának új természetű megvilágításával találkozunk, amelyek azonban, nézetünk szerint nem nagy jelentőségűek magát a keresztény elvet illetően, noha gyakorlati fontosságuk a jelen esetben, le nem becsülhető értékű.

Sokkal fontosabbnak és jelentékenyebbnek tartjuk az egész mozgalomban azt az irányzatot, amely a népet, a nép fontosságát, a népnek, a tömegnek a kereszténység gyakorlati megvalósulásában való mérhetetlenül nagy feladatát hangsúlyozza a lehető legnyomatékosabb módon.

„Az egyháznak ugyanaz a törvénye, ami az államé t. i. a nép szolgálata. Ez a legteljesebb istentisztelet“, olvassuk a Német Népegyház c. egyházi párt programjában. A nép nem arravaló, hogy összetörje magát a menyországért és azalatt elveszítse a földet — mondja Rust porosz kultuszminiszter. Dr. Hirsch göttingeni egyetemi tanár pedig kijelenti, hogy olyan egyházat akarnak, amelyben az egyháznak népe van, a népnek pedig van egyháza. Ilyen s ehhez hasonló megnyilatkozások, amelyek a vallásos mozgalom népi jellegére kívánják a hangsúlyt fektetni, szelvében hosszában találhatók. Az egyháznak, mint nemzetnevelő intézménynek a hangsúlyozása itt is ott is kiütözik, de van közöttte sok ellenmondó megnyilatkozás.

Ebben a nemzeti alapon haladó vallásos újjáébredésben általában két főirány különböztethető meg. Az egyik a faji érdek hangsúlyozása mellett is megmarad a kereszténységben, a másik az u. n. germán-német hitmozgalom a speciálisan germán-pogány vallásos elemek kiélezésével mellőzni kívánja a kereszténységet.

Az előbbi csoport jobboldali ága a Német Keresztények Hitmozgalma, melynek egyik ága az Új reformatori mozgalom. A ger-

mán-német csoport jobboldali ága a Német Nemzeti Egyház hívei, baloldali ága pedig a pogány-német mithologia visszaállítására irányuló törekvés. Ez utóbbiak közé tartozik Ludendorff tábornok (L. Raffay i. m. 76.) A hivatalos politikai hatalom általában a keresztény irányzat híve, azonban állandóan kacérkodik az utóbbi irányzattal is. Magatartása igen sok esetben ingadozó s legujabban az utóbbi irány erősbödése tapasztalható.

Azonban a felsorolt irányok sem egyöntetűek, hanem a legkülönbözőbb színeket és árnyalatokat mutatják.

„Hitler a marxismust politikai, a Német Keresztények Hitmozgalma pedig egyházi téren támadta meg. Ezért párosul a nemzeti socializmus a vallási célkitűzéssel. Az emberiség nem mondhat le — mondják — a fajról és az evangéliumról.“ (Raffay i. m. 15.)

A Német Keresztény Hitmozgalom, a pozitív kereszténység alapján áll azzal a határozott krisztusi hittel, amely a német lutherizmusban és a hősiek kegyességben jut kifejezésre. Ezek az első irányelvek, amelyek alapján ez a mozgalom elindul. Azonban mindjárt kezdetben nagy elvi ellentétek mutatkoznak.

Dibelius főszuperintendens egy pásztorlevelében kijelenti, hogy az evangélium nem ismer hatalmasokat, csak megváltott bűnös embereket. Az igehirdetés tárgya nem a nemzetiség, hanem az Isten országa. Így indul meg az Ujreformatori Mozgalom, amely az új egyházat minden állampolitikai befolyástól mentesen az egyház életéből és lényegéből kifolyólag kívánja kialakítani (i. m. 17 l.) Közben minden nézeteltérés mellett megindul a szervező munka, amelyben előtérbenyomul a falumunkának és az ifjusági munkának a megszervezése. Másrészt előtérbe kerül a hitvallás kérdése is. Vanak hívei az egységes hitvallásnak, a külön lutheri és kálvinista hitvallásnak. Csaknem hónapról-hónapra újabb ideák merülnek fel. Van olyan felfogás, amely az Ó-testamentumot megtartja, a másik hallani sem akar róla. Ez a kérdés külön is sok vitára ad alkalmat.

1933. nov. 13-án a berlini Sportpalotában tartott nagygyűlés kimondotta, hogy az egyháznak nem a hitvallásokhoz való ragaszkodás a fő hivatása, hanem a nép gondozása. Itt elfogadnak egy határozati javaslatot, amely az árja paragrafus szigorú végrehajtását követeli s az idegenvérű keresztényeket külön egyházba ki-

vánja tömöríteni. Együttal kívánják az Ó-testamentummal való teljes szakítást. Az 5-ik pont pedig követeli azt, hogy Jézus hősi alakját állítsák a nép elé és a szolgálélek helyett a büszke embert tegyék ideállá, aki, mint Isten gyermeke magában érzi az istenit. A 6-ik pontban azt vallják, hogy egyetlen igaz Istentisztelet a nép szolgálása.

Mindezekből láthatjuk az uralkodó momentumok folytonos változását. Egyszer a fajiság az uralkodó vagy legalább is egyenrangú a keresztény elvvel. Majd tisztán a keresztény gondolat egyetemesége alapján kívánják a megújodást s a faji gondolat ebben húzódik meg. Egyszer szigorúan követelik a történeti hitvallást, máskor teljesen fölöslegesnek tartják. A legutóbb közölt program nagyon liberális, noha általában elutasítják a liberális theologiai gondolkodást.

Az 1933 nov. 13-iki előbb említett program ellen a birodalmi püspök erőlesen tiltakozik, amely tiltakozásban helyteleníti a többek között „Jézus alakjának szabadelvű racionalista elferdítését“. Az egész programot „a hitvallás ellen irányuló türethetetlen támadásnak minősíti.“ Felhívja a figyelmet arra, hogy az egység csak a Szentírás és a hitvallások alapján teremthető meg. Elítéli az Ó-testamentum ellen irányuló támadást. Dr. Krauset, aki a határozati javaslatot előterjesztette, minden egyházi tisztségétől megfosztotta.

Érthetetlen az, hogy nov. 19-én háromezer lelkész tiltakozik a Krause-féle liberalis elgondolású határozati javaslat ellen s az „Új pogányság“ rémét festik a falra, ugyanakkor pedig felszólítják a birodalmi püspököt, hogy az evangélium hirdetésének teljes szabadságát biztosítsa és a Biblián kívül senkit semmire ne kötelezzenek.

Dr. Krause az őt ért sérelembe nem tudott belenyugodni. Tovább vitatta híveivel intézett levélben, hogy neki igaza van, mert nincs szükség olyan kereszténységre, amely vezényszóra jár. A kereszténységet meg kell tisztítani minden nem német elemtől, tehát elsősorban az ó-testamentumtól, tehát pásztor történeteivel és zsidó moráljával. De meg kell tisztítani az új-testamentumot is a babonás és ferde tudósításoktól. Pál apostolnak a bűnbocsánatra vonatkozó „rabbista bűnbak elméletét is át kell alakítani, mert a dialektikus theologia Pál apostoltól elkezdve Barth Károlyig az Istenből is gondolati sportfeladatot (Denk sportaufgabe) csinál.“ Szerinte a theologia a maga bűnelméletével éket ver Isten és az ember közé.

A germán-német mozgalom ideológiájának ismertetésére nem térünk ki. Ez az irány, mint említettük, a kereszténységet nem tartja többé alkalmasnak a megújulás eszközlésére. Bergmann professzor fejtette ki a többek között Az Északi Német Lélek Evangéliuma c. munkájában azokat a főbb elveket, amelyekre ez az irányzat föl-épül. Szerinte a dogmatikus kereszténység, mint hitbeli és lelkiismeretbeli nyög elvetendő. A szellemi kijelentésen alapuló keresztény hittelt szemben azt a kijelentést kell hirdetni, amely a természetben és az emberben örökké folytonos. A kereszténység idejét multa, mert egy világ összeomlásakor kétezer évvel ezelőtt keletkezett. Gondolatvilága és célkitűzése idegen a germán lélektől. A német népnek olyan Istenre van szüksége, aki a természetben él és hat. A megváltás fölösleges, mert ezt a hősi önzetlenség is megszerzi. A büntudat is téves, mert „a legnagyobb bűn a bűnben való hit.“ Az emberben csak romlottság van, ami a helytelen nevelés következménye. Van még radikálisabb hajtása is ennek az irányzatnak. Az ellene küzdők irodalmi megnyilatkozásaiban szintén igen sok értékes gondolat található.

Még csak azt említjük meg, hogy az új birodalmi egyház szervezése közben a birodalmi püspök és a papság tulnyomó része között csaknem állandósultak a legsúlyosabb természetű összefüggések. Panaszkodnak, hogy a püspök lépten-nyomon megfosztja az egyházközségeket attól a joguktól, hogy tisztítólag hassanak közre az egyházkormányzat irányítására. Többször tiltakoznak a püspök rendeletei ellen, sőt bizalmukat is megvonják tőle.

A lelkeszek szükségsszövetsége, amely megfelel a mi Lelkeszkörünknek, egy nyilatkozatot adott ki, amelyben kifejti, hogy őket sem politikai, sem reakciós célkitűzés nem vezeti. Elismerik, hogy a régi egyház csak hatóságokban élte ki életét, a papság nem volt lelkipásztor. A régi egyház egyesületeket termelt, de életet és testvériséget nem. Elismerik, hogy az új mozgalom reformáló akaratot vitt bele az egyházba. Céljuk jó volt, de nagyot hibáztak. Első hibájuk az volt, hogy a Krisztusban adott kijelentés mellé a nép sorában történt kijelentést is odaállították. A másik, hogy a hatalmat megszerzendő, politikai módszereket alkalmaztak az egyházban. A harmadik, hogy a népmissziót demonstratív módszerekkel akarták munkálni.

A szükségsszövetséget az igehirdetés szabadságának és a lel-

kiismeret felszabadításának érdeke hívta életre. Célja az egyház igazi belső megreformálása. Utjuk tisztára egyházi ut. Vezérük és törvényük az evangélium. Azt kívánják, hogy a papság ujjjon meg kegyességben, theologiai tisztánlátásban, testvéri szövetkezésben, a néphez való közeledésben, belső szabadságban és bátorságban. A lelkészképzést át kell alakítani. Minden fokon olyan legyen az egyház vezetése, amely a *személyes felelősségen* nyugszik. Kívánják a laikusok bevonását, mert az önkéntes szolgálatot az egyház nem nélkülözheti.

Nagyjában ezek azok a mozzanatok, amelyek a német vallásos mozgalom területén felbukkantak. A Német Keresztény Hitmozgalomnak kétségtelenül van egy olyan „baloldali” ága, amelyik a dogmák fölötti keresztény szabadságnak jézusi magaslatán kíván állani. Azonban ezt is elhomályosítja az a kizárólagosság, amelyek a faji (német, árja) megszorítások okoznak. A kereszténységnek egy minden tekintetben megnyugtató, tisztán az evangélium alapvető elveit korlátok nélkül szem előtt tartó megnyilatkozása még nem merült fel a különben sokszor magas nívón álló szellemi tornában. Nem jutott még kifejezésre az, hogy a Jézus vallását sem dogmai, sem hitvallási, sem faji elemekkel korlátozni nem lehet. Minden ilyen korlátozás gyöngítése a szeretet és igazság ama fogalmának, amelyet az evangélium szelleme lehel felénk. A tiszta meglátások és felismerések mellett mindjárt ott vannak az erőszakos korlátozások, mintegy szemléltetve, hogy a keresztény evangéliumi lelkiismeret szabad megnyilatkozása a dolog lényegétől idegen elemeknek és hatásoknak kénytelen magát alárendelni. Így pl. Hofer, amikor fellép a germán-pogány mozgalom egyoldalúságai ellen, helyesen állapítja meg, hogy Jézus tanítása egyetemes emberi felfogás. Azonban mégis vallja tovább, hogy a kereszténységet is lehet „germanizálni”. Az igazi német kereszténység — mondja — a Luther kereszténysége: a megtisztult lélek tettekkel hősies kereszténysége. Ez azonban — nézetünk szerint — nem mondható tisztán germánnak, sem történetileg, sem elvileg, mert hiszen ez a definitio egyetemesen jézusi kereszténység.

Még egy dolog, ami feltűnő. A mozgalmat püspökök, papok és politikusok mozgatják, amelyben résztvesznek a theologiai fakultások is. Azonban, hogy maga a nép, a tömeg, amelyre a mozgalom csaknem állandóan hivatkozik, mit szól a dologhoz, milyen vélemény-

nyen van s érezet-e kellő sullyal erejét és akaratát ebben a mozgalomban, amely a népnek kíván népegyházat megalkotni, azt nem látjuk kellőképen. Az ifjuság megmozdulásáról és pár megnyilatkozásáról vannak értesítések, de a mozgalmat megindító lelki rugók mélyén egyelőre inkább a faji és politikai mozgató erőt látjuk meg, mint alapvető kiindulást és nem a valóban jézusi alapon álló evangeliumi lelki ujjászületés vágyát, amely az előbbinek függvényeként jelentkezik. Mindenesetre a legnagyobb érdeklődéssel várjuk a jövőendő kialakulását.

Végül ismételtlen megjegyzem, hogy adataimat Raffay püspök említett művéből vettem át s bővebb felvilágosítások megszerzése végett mindenkinek ajánlhatom ezt a hasznos és pontos egybeállítást. Teljesen tiszta képet azonban nem nyerünk belőle. Aki a forrásokat is meg akarja ismerni, annak ajánljuk: D. Schmidt: Die Bekenntnisse zur Kirchenfrage. 1933. és Althaus: Die Deutsche Stunde der Kirche c. művét.

Később még vissza fogunk térni a fejlemények további vázolására és különösen a mozgalom gyakorlati értékü eredményének, mint amilyen pl. a lelkészképzés, ismertetésére.

Dr. Varga Béla.

Pályázati hirdetés.

Az Egyetemes Unitárius Lelkészkör ezennel pályázatot hirdet egy „Unitárius Induló“ zenéjének és szövegének megírására. Pályadíj 1050 Leu külön a szöveg és 1050 Leu külön a zenei rész jutalmazására. Együtt 2100 Leu. A mű megírásánál szem előtt tartandó unitárius hitelveink szelleme. A mű terjedelme az általánosan ismert indulók terjedelmének feleljen meg s kiválóan alkalmas legyen ifjúsági és más énekkarainkban s kirándulásokon való használatra. Pályázhat bárki, aki magát arra hivatottnak érzi. Pályamunkák zárt borítékban, idegen kézírással, jeligével az Egyetemes Lelkészkör elnökéhez (Pál Dénes lelkész Simonești j. Odorheiu) küldendők. Határidő 1935. szeptember 30.

Simonești, 1935 évi április hó 10-én.

Pál Dénes,
e. lelkészköri elnök.

Fekete Lajos,
e. lelkészköri jegyző.

I R O D A L O M.

Benczédi Pál: „A Dávid Ferenc-Egylet Története“ Cluj, 1935. 8° 79 lap. „Orient“-nyomda Cluj. Ára 20 leu.

A Dávid Ferenc-Egylet fennállása 50-ik évfordulója alkalmából íratta meg történelmét. Benczédi Pál 20 fejezetben beható tanulmányozás után szépen megfelelt feladatának. Külön ismerteti az anya-egylet és külön az egyházköri egyletek működését és végül értékeli a kifejtett munkát a falu működése és a misszió szempontjából. Az egészet áttekintve előttünk áll nemcsak az a sok küzdelem, melyet ez az egylet és lapja az „Unitárius Közlöny“ a külső viszonyok miatt kiállott, hanem az az áldásos tevékenység is, melyet a vallási és erkölcsi élet ébresztésében kifejtett. Egyházunk utóbbi 50 éves történetének egy nélkülözhetetlen fejezete ez a füzet, melynek adatait Benczédi nagy szorgalommal összegyűjtötte.

Bölöni Farkas Sándor: „Útazás Észak Amerikában“. Cluj, 1935. 8° 163 oldal. „Orient“-nyomda Cluj. Ára 40 leu.

Ez a könyv, mely először 1834-ben jelent volt meg, amelyről Gróf Széchenyi István a legnagyobb elragadtatás hangján szólt, most 100 év után az eredeti alakjában ismét napvilágot látott. Bár azóta Amerikát sokszor és sokan felfedezték; de az írónak érdekes meglátásai, aprólékos leírásai és eredeti megjegyzései még mindig tanulságos olvasmánnyá teszik a könyvet. Dr. Kiss Elek irt hozzá a Bölöni Farkas Sándor munkásságát ismertető előszót.

Bakóczy Károly: Német költőkből. Lirai antológia. Odorhei. 1935. 8° 243 l. Ára 80 lei.

Mintegy 120 német költő 400 verssel van képviselve e kötetben. A fordító sikerrel küzdött meg a formai és tartalmi nehézségekkel s minden vers lelkét sikerült szép formában elég hűen visszaadnia. Ennél gazdagabb és értékesebb gyűjtemény a német lírából magyarul — tudunk szerint nem jelent meg. Olvasóink figyelmébe ajánljuk.

K Ü L Ö N F É L É K .

Olvasóinkhoz. Folyóiratunk következő száma, a közbejövő nyári szünet miatt a szept.—okt. számmal együtt jelenik meg.

Pünkösd. A pünkösd a lelkek összhangjának, a szívek összedobbanásának az ünnepe. Így lettek a megfélemlítettek hősök, a lenézettek irigyeltek, az eltiportak győztesekké, az egyszerű halászok és vámszedők apostolokká, akik bizonyosságot tesznek az igazságról. „Mikor a pünkösd napja eljött, mindnyájan együtt valának egyenlő akarattal.“ Csel. 2 r. 1 v. Ez a pünkösdi lélek hasonlít át mindnyájunkat s egyenlő akarattal állítson oda közös nagy eszményeink és céljaink szolgálatára, hogy megláthassuk az együttérzés és együttmunkálkodás dicsőséges diadalát.

A 80 éves főpásztor. Dr. Boros György püspök f. évi április 19-én születése 80-ik évfordulójához érkezett. Ez alkalomból barátai és tisztelői számos üdvözléssel és jókívánságokkal keresték fel. Az unitárius egyház nevében Dr. Szent-Iványi József főgondnok a püspök közel eső névnapján fejezte ki jó kívánságait. Ugyanakkor több egyesület és jótékonyági intézmény tisztelgett és fejezte ki üdvözlését, amelyekre a teljes testi és lelki erőben levő főpásztor meghatva mondott köszönetet. Mi is őszinte szívvel csatlakozunk jó kívánságainkkal a tisztelgők és ünneplők sorához.

Templomszentelés Biharban. Nem rég, hogy a Dávid Ferenc szelleme újra fellángolt Biharban, ahol a XVII. sz. üldözö és féltékenykedő munkájának sikerült volt egy időre kioltani. Ez a szellem már is szép munkát végzett, amidőn fölépitette Biharban az első unitárius templomot, amelyet május 12-én szentelt fel Dr. *Boros György* püspök, kinek kíséretében voltak: Ürmösi Károly esperes, Hadházy Sándor egyh. pénztáros és Rázmán Mór. A püspök felszentelő beszédén kívül alkalmi beszédet mondott Ürmösi Károly esperes, urvacsorai ágendát Rázmán Mór, ki az első Istentiszteletet tartotta, aki az egyházközség megszervezését beindította, imádko-

zott és a templom-építés történetét felolvasta Komjáthszegi Géza helybeli lelkész, míg a nagyváradai disputációból egy részletet felolvasott Hadházy Sándor. Az ünnepen nagyváradai hiveink közül is többen részt vettek. Isten áldása legyen az új gyülekezeten, hogy amit veszítettünk a múltban, azért találjunk kárpótlást a jövőben.

Missziós kirándulás. A Theol. Akadémia hallgatói Gálffi Lőrinc, Dr. Kiss Elek és Ütő Lajos tanárok vezetésével május 11—13 napjain missziós kirándulást tettek a marosi egyházkörben, amely alkalommal meglátogattak 7 egyházközséget. Mindenikben istentiszteletet tartottak, szavaltak és üdvözlő beszédeket mondtak. Mindenütt nagy szeretettel fogadták s a legjobb emlékekkel tértek vissza az intézetbe. Reméljük, hogy ez a kirándulás jó alkalmul szolgált a kölcsönös ismerkedésre és a vallási élet élénkítésére.

A berni nyári theologiai tanfolyam programjában változás állt be, prof. van Holk és dr. Schjelderup elfoglaltságuk miatt nem tudnak részt venni, s helyükbe előadás tartására, prof. Karl Beth, a bécsi protestáns theologiai fakultás neves pszichológusát és Holt Raymontot, az oxfordi Manchester College történelmi tanzséke előadóját kérték fel. Előbbi az ausztriai szabadelvű protestánsizmus talán egyetlen képviselője, az utóbbi pedig az angol unitárizmus egyik legértékesebb tagja, akinek ez év végére elkészülő és az angliai unitárizmusnak a szociális haladás érdekében tett szolgálatát tárgyaló munkája mindnyájunk érdeklődésére számot tarthat. A konferencia esti előadásai sorozatában Lőrinczy Dénes bucaresti lelkész is előadást tart a modern nevelési mozgalmak és a nevelés problémája címen.

F. J.

Wendell Maher egyik ifjusági istentiszteletén a következőket mondotta: „Istenországának nincsenek nemzeti határai. Nem lehet különbséget tenni nemzetek és nyelvek közt. Az emberi közösségnek fel kell ölelnie az összes népeket; és nem kiválasztani egyeseket a jólétre, szerencsére, a másokat pedig, mivel véletlenül más zászló alatt születtek, kidobni és nyomorba taszítani.“ E. J.

Young People's League, az angol unitárius ifjuság frissen megszervezett életerős egyesülete húsvétot megelőző vasárnapon Manchesterben tartotta meg első ízben beszámoló ülését, melyen kétszáznál több résztvevő jelent meg. A magyar unitárius ifjuságot a tanácskozásokon Gálfi Elek és Ferencz József Angliában tanuló akadémiták képviselték.

Dr. Drummond Jakab, az oxfordi Manchester College volt dékánja és professzora születése száz éves évfordulóját kegyeletes visszaemlékezéssel ülte meg az angol unitárius világ. Nemes lelke és mélyen vallásos érzései, melyek minden munkájában megnyilatkoztak, minden idők számára fennmaradtak páli és jánosi meditációiban. Az egykoron ott tanult magyar unitárius akadémitáknak szeretőszívü gondviselője volt, s fia dr. Drummond Vilmos folytatva az édesapai hagyományokat, gyülekezeteinket többször is meglátogatta.

F. J.

A Life and Work és a World Alliance, — a gyakorlati kereszténység nemzetközi tanácsa és a Nemzetközi Jóbarátság egyházak világszövetsége, ez évi gyűléseket Genfben és környékén rendezik meg. A Life and Work az egyház a közösség és az állam problémájával foglalkozva készíti elő az 1937 évi világkonferencia tárgyalási anyagát, míg a World Alliance ugyanezen kérdéskomplexum másik oldalát is vizsgálat alá véve, külön bizottságban újra tárgyalás alá veszi a kisebbségi kérdést. E külön bizottság elnöke, Amundsen dán evangélikus püspök. A világszervek ifjúsági alakulata Montreux mellett ülészik s az egyén szabadságának kérdését veszi boncolás alá.

F. J.

Az Amerikai Unitárius Társulat az emberi élet minden ágára kiterjedő szociális akciót kezdeményezett. A szociális akció munkaprogrammja kiterjed: a) a háboru és béke, b) gazdasági ügyek, c) állam és egyén, d) faji kapcsolatok, e) család- és nemi kapcsolatok, f) bűn és büntetési rendszer és g) nevelés kérdéseire. A nevelés 4-ik pontjában a következőket tartalmazza: „A vallásos nevelési rendszernek nem elég megfelelő vallásos alap adása a fiataloknak, hanem el kell látnia gyakorlati utasítással a vallás és erkölcs, a társadalmi igazság, a testvériség és béke eszményeinek alkalmazásában és úgy előkészíteni az ifjúságot, hogy az effectív tényező lehesen egy igazabb és helyesebb társadalom felépítésénél“.

E. J.

Az angol király uralkodása ezüstjubiléuma alkalmából megtartott hálaadó Istentiszteleten a Szent Pál székesegyházban az angol unitáriusokat az egyház elnöke Ronald P. Jones és alelnöke Alfred Hall lelkész képviselték. A londoni, belvárosi lelkészek pedig régi jogukat gyakorolva, feliratban üdvözölték a királyt, aki megleghangu táviratban köszönte meg a megemlékezést.

F. J.

Unitarizmus és evangélium címen a Moslem World-Mohamedán Világ című negyedévi szemle 1935. évi januári számában vezércikket írt dr. Temple Vilmos, yorki hercegérsek, az anglikán egyház egyik legtekintélyesebb és ismert vezére. A Moslem World a mohamedánok megtérítése érdekében harcol s azok számára óhajtja közvetíteni az evangélium áldásait. Cikkében a hercegérsek megállapítja, hogy az utolsó ötven esztendő kereszténységét két főirányzat dominálta. Az egyik az unitarizmus, az immanens világnézet képviselője, mely fénykorát a XIX. század végén élte s melynek egyik legismertebb angliai képviselője, Prof. Pringle Pattison, a tudós filozófus. A másik irány a XX. században alakul ki s a világháború után jut diadalra s a transcendentális világnézet képviselője, Prof. Karl Barth, német theologus. Arra való tekintettel, hogy a modern mohamedánok és az unitarizmus közötti szellemi rokonságot mostanában több alkalommal kihangsúlyozták, dr. Temple reá akar mutatni arra, hogy ez a két irányzat egymás poláris ellentétét alkotja. A látszólagos hasonlóság mellett, az unitarizmust és a mohamedánizmus modern irányzatát hatalmas különbség választja el s ez utóbbi sokkal közelebb áll a transcendentális irányzat képviselőihez, azzal a különbséggel, hogy az egyik a Bibliát, a másik a Koránt tartja a kijelentés egyedüli és igaz forrásának. A deista és humanista szempontok mérlegelése után befejezőképpen megállapítja, hogy az evangélium értéke egyedül Jézus istensége hitén áll vagy bukik. A szerző orthodox megállapításai természetszerűek. Azokkal ez alkalommal nincsen miért vitába szállani. Ellenben örülünk annak, hogy az anglikán egyház egyik legképzettebb, tudós és neves prédikátor harcosa, felveszi ellenünk a harcot, mert ez azt jelenti, hogy a modern unitarizmusban mégis vannak olyan értékek, melyek misszionális erejétől félti a kereszténység irányában érdeklődést mutató modern mohamedánizmust. *F. J.*

Németországból végre valami viszonylagos jót is halunk. Prof. Rade visszakapta nyugdíjának egy részét, prof. von Sudent visszahelyezték állásába, míg prof. Hermelink addig, míg számára a kormány valamelyik jelentéktelen fakultácson üres helyet talál, saját tanszéke helyetteseként előadásokat tarthat. *F. J.*

Bowie William Copeland angol unitárius lelkész nemrégiben ünnepelte születése nyolcvanadik évfordulóját. A jelenleg nyugalomban élő öreg ur, aki majdnem harminc esztendőn kereszt-

tül állott lelkész-titkárként az angol unitárius élet központjában, egyike a magyar unitarizmus legmelegebb barátainak. Születése évfordulóján, melyet Istennek hála jó egészségben ért meg, mi is sok szeretettel és hálával üdvözöljük. *F. J.*

Lathrop John amerikai unitárius lelkész, aki több egyház-községünket látogatta meg 1927-ben s aki egyházunk főtanácsának is tiszteletbeli tagja, most ünnepli lelkészi munkássága huszonötödik évfordulóját, mely alkalommal brooklyni gyülekezete és barátai melegen ünnepelték. A magyar unitárius ügy igazi barátját szeretettel köszöntjük, akire az amerikai unitárius életben még sok szép feladat és elhivatás várakozik. *F. J.*

Association fraternelle des pasteurs liberaux de France, — a franciaországi szabadelvű lelkészek baráti társasága az idén ünnepelte meg százéves évfordulóját. Ez az egyesület, melynek jelenlegi elnöke, Barbier Henri strasbourgi lelkész, képviseli a francia protestáns egyetlen szervezett szabadelvű fórumát. A Montpellierben május 14—15 napjaiban tartott ülésre mi is elküldöttük jókívánságainkat s egyuttal üdvözlöttük a „Le Foyer Protestant“ c. hetilapot, mely a délvidéki francia szabadelvű protestánsok organuma, mely G. Fayot nimes-i lelkész szerkesztésében jelenleg már ötvenedik évfolyamában jár. *F. J.*

Minden egyház és vallásos közösség képviselve volt azon az összejövetelen, amelyet a weisi herceg rendezett meg a londoni Saint James palotában. Itt a közigazgatási főrangú tisztviselők és az egyházak képviselői előtt javasolta, hogy az uralkodó 25 éves jubileuma alkalmával a nemzet ne szobor, palota, vagy szeretet-intézmény felállításával, hanem egy nagy nemzeti adománnyal fejezze ki hódolatát királya iránt, amely összeg az ifjúsági munkák céljait fogja szolgálni. Nem új szervezet létesítésére gondol, hanem a régi és bevált egyesületekre és mozgalmakra. Mert ma mindenkinek kell, hogy érdekeljen az ifjúság kérdése s ez az ifjúság ma szükségben van. *E. J.*

Az Amerikai Unitárius Társulat „Társadalmi akciójának programja“ nagy érdeklődést váltott ki az amerikai társadalmi osztályokból. A program vezérgondolata: „mi lemondunk az erőszakról, mint a szociális célok megvalósításának módjáról és egyben erős hittel valljuk, hogy Isten országa a békés értelemben vett meggyőződés, nevelés és politikai akció által érhető el egy de-

mokratikus államban“ — általános elfogadásra talált minden ember-nél, ami egyik nagy érdeme és jutalma az Amerikai Unitárius Társulat szociális munkásságának. *E. J.*

Teissonniere Pál belgiumi brüsszeli szabadelvű protes-táns lelkész havi szemléjében „Les Conférences du Foyer“ keserű hangon enlékezik meg a franciaországi protestántizmus belsejében folyó harcról, mely a szabadelvű és az orthodox református egy-házak egységesítése alkalmából minden liberális megnyilatkozást el-nyomva, az egység érdekében a másképen gondolkozóknak torkára akarja forrasztani a szót. A franciaországi protestáns egyház, két, eddig liberális orgánuma az „Evangéle et Liberté“ és a „Le Chris-tianisme Sociale“ nincs abban a helyzetben, hogy a harcot ismer-tesse. Eddig csak 43 olyan lelkész akadt, akik nem hajlandók a régi és most megújítani akart orthodox hitvallást aláírni. *F. J.*

Religio a címe az olasz szabadelvű gondolkozás egyetlen folyóiratának, melynek alapító szerkesztője, Mario Puglisi római egyetemi tanár megvált a lap szerkesztésétől s azt jelenleg profes-sore Ernesto Buonaiuti vezeti tovább. A folyóirat, mely havonta je-lenik meg, az idei évben lépett be a tizenegyedik évfolyamába s az olaszországi fasiszta mozgalom centralisztikus törekvései dacára, munkája sikeres folytatására képes. Sajnos, hogy ugyanez az ok azonban az olaszországi szabadelvű mozgalom további elterjedését gátolja s mivel a mozgalomnak ilyenformában való folytatása a mai időben nem látszott eredményesnek, az elmúlt év végével az angol és amerikai unitáriusok annak anyagi támogatását egyelőre bizony-talan időre beszüntették. *F. J.*

Stancaro Francesco neve a XVI. század egyháztörté-nelmi törekvéseit ismerők előtt ismerősen csendül meg, hiszen en-nek az olasz vándortudósnak az erdélyi magyar unitarizmus törté-netében szerepe van, amint arra munkáiban részletesen néhai dr. Borbély István történettudósunk reámutatott. Prof. Francesco Ruf-fini, akinek neve a lelkiismereti szabadság gondolata történetét is-mertető munkájával vált világhírűvé, nemrégiben olasz nyelven egy könyvet adott ki: „Francesco Stancaro, contributo alla storia della riforma in Italia“ címen. Olaszul beszélő hiveink figyelmét felhívjuk erre a munkára, melynek magyarnyelvű ismertetésével hasznos szol-gálatot végezhetnek. *F. J.*

Az Amerikai Unitárius Társulat május havában tartott közgyűlésén résztvett hivatalos kiküldötti minőségben Stewart Carter, londoni unitárius lelkész, a nemzetközi unitárius ifjusági szervezet elnöke, aki ott a világ unitárius ifjúsága üdvözlését tolmácsolta s annak munkájáról több helyen, hathetes körutja folyamán előadást fog tartani. *F. J.*

A Christian Register az amerikai unitáriusok hetilapja, új szerkesztőt nyert Miles Hanson jr. westoni lelkész személyében, aki a fiatal generáció egyik legnevesebb képviselője. A folyóirat az idei esztendőben egyszáztizennegyedik évfolyamába járva, egyike a legrégebb amerikai protestáns heti egyházi szemléknek. E lap 1935 április 11-iki számában Balázs Ferenc lelkészünk tollából egy igen érdekes és értékes cikk jelent meg, mely kellő történeti háttérrel rajzolva ismerteti az erdélyi unitárizmus konzervatív tradicionalizmusát és új eszméktől áthatott haladó törekvéseit. *F. J.*

Az unitárizmus és az összes szabadelvű keresztények legközelebbi teendője mondja Edwin H. Wilson az, hogy közösen dolgozzanak az emberiség társadalmi szükségleteinek és bajainak megoldásán. *E. J.*

Gyászhir. *Lókodi Sándor Jánosné szül. Altorjai Kiss Néria* ny. gimn. igazgató özvegye, az I. G. Duca-i Jótékony Nőegyesület tb. alelnöke, életének 85-ik évében május 6-án elhunyt. Lelkészi családból származott. Néhai Sándor gimn. tanár és igazgató hitvese. Mint ilyen, állandóan benne élt az unitárius egyházban. Munkássága és takarékosága a család anyagi jóllétét biztosította. Az I. G. Ducai Nőegyletben évek hosszú során áldásos tevékenységet fejtett ki. Márkos Albertné és Szentmártoni Kálmánné édes anyjukat gyászolják az elhunytban. Nyugalma legyen csendes és emléke legyen áldott!

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek :

Dr. Demeter Attila, Péter Sándor, Pap Mózes 100—100, Dr. Borsai Áron 300, Dr. Kauntz Józsefné, Dr. Lukácsi József, Tana Ferenc 200—200, Müller Géza, Dr. Fazakas János 100—100 Leu és még 53 lelkész, akiknek már nyugtátványt küldöttem.

Tisztelettel kérem az előfizetési díjak és hátralékok beküldését, hogy a folyóiratot pontosan küldhessük.

Cluj, 1935 május 27.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

